

บทที่ 4

ปรัชญาการค้าของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังละเมิดสนธิสัญญาเบอร์นี

สืบสยามสามทั้งพระนั่งเกล้า เป็นจอมเจ้าจักรพรรดิบำเพ็ญผล
ประชาชนมีทั่วทุกตัวคน ได้ลาภผลพฤษชาเนื่อนาปรัง ถึงสุชาหากิน
ถิ่นประเทศ คุ่มไภยเภทโจรคโมยได้โดยหวัง ท่านบิดาราชมนตรี
ว่าที่คลัง จึงแต่งตั้งเจียสัวตัวอากร ให้เงินหลวงดวงเดิมเฉลิมฉลาด
ฉลองบาทพิตรอดิศร คลังสมบัติวัฒนาสถาวร พระนครบริบูรณ์
จำรูญรักษ์¹

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มการค้าเสรีด้วยพระองค์เอง และไม่เคย
แทรกแซงการค้าของพ่อค้าอังกฤษมาก่อน การละเมิดสนธิสัญญาเบอร์นีนับแต่ปี พ.ศ. 2389 จนถึงปี
พ.ศ. 2394 นี้เป็นข้อกล่าวหาของฮันเตอร์ ที่ยังไม่มีข้อยุติว่าเข้าข่ายจริงหรือไม่ แม้แต่ฝ่ายรัฐบาลอังกฤษ
ที่อินเดียยังมีความเห็นไม่ลงรอยกัน² โดยคณะผู้บริหารบริษัทอินเดียตะวันออก ไม่เห็นว่าผิด แต่
คณะกรรมการกฤษฎีกา และผู้ว่าราชการเกาะสิงคโปร์ เห็นตรงกันว่า ไทยละเมิดสนธิสัญญา ส่วนใน
เมืองไทย ทั้งรัฐบาลไทย และชาวต่างชาติที่ไม่ใช่คนอังกฤษ เห็นว่าสาเหตุเกิดจากความประพฤติด่วนตัว
ของฮันเตอร์ และไม่เกี่ยวข้องกับการละเมิดสนธิสัญญาแต่อย่างใด

ผู้วิจัยเห็นว่า หากใช้ปรัชญาการค้าของพระองค์ที่มีความคงเส้นคงวามาตลอด 20 ปีเป็นบรรทัด
ฐานแล้วก็น่าจะพอสันนิษฐานได้ว่า พระองค์ไม่ได้มีพระราชประสงค์ที่จะใช้ระบบเจ้าภาษีนายอากรมา
บั่นทอนกิจกรรมทางการค้า ดังบทกลอนของคุณพุ่ม ธิดาของพระยามหามนตรี(ภู) ผู้ดูแลพระคลังมหา
สมบัติของพระองค์ที่ว่า เมื่อชาวไทยและชาวต่างชาติมีรายได้เพิ่มขึ้น รัฐบาลคุ้มครองความปลอดภัยให้
ประชาชนได้ การเก็บภาษีนั้นเป็นเรื่องที่ควรกระทำ รายได้ในท้องพระคลังจะได้เพิ่มพูนขึ้น และจะได้นำ
เงินตรามาบำรุงพระนครให้เจริญขึ้นได้ แม้จะมีข้อเท็จจริงอยู่ว่า ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ รัฐบาลเข้มงวดใน
การเก็บภาษีมากขึ้น ดังที่บาทหลวงปาลเลกัวซ์เล่าว่า “ไม่มีใครสามารถจะอนุมานได้ว่ามันเป็นเหตุให้
ราษฎรที่ยากจนต้องเสียเปรียบได้รับความคับแค้นและความบีบคั้นสักเพียงไหน...พวกคนจีนยังพบ
วิธีการขูดรีดเอาทรัพย์สินและบีบบังคับราษฎรที่ยากจนอีกโดยบังคับให้ต้องเสียเงินทองเป็นสองเท่าจาก

¹ คุณพุ่ม, เพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2464), หน้า 21.

² เฮนรี เบอร์นี, เอกสารเฮนรี เบอร์นี เล่ม 14, หน้า 234.

ที่พวกคนจีนมีสิทธิที่จะบังคับเรียกเอาอีกด้วย³ บรรยากาศการค้าเงียบเหงามาก ทั้งชาวต่างชาติและราษฎรต่างก็กล่าวโทษไปที่ระบบเจ้าภาษีนายอากร แต่นั่นก็ไม่เพียงพอที่จะชี้ชัดไปว่า รัชฎาการค้าของพระองค์ได้เปลี่ยนไป

เนื้อหาในบทนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจสถานภาพของรัชฎาการค้าของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในช่วง 5 ปีสุดท้ายของรัชกาลว่า พระองค์มีเจตนาจะใช้นโยบายการคลังเพื่อขัดขวางการค้าของเอกชนจริงหรือไม่ หากเป็นเช่นนั้น สิ่งใดเป็นปัจจัยที่ทำให้การส่งเสริมการค้าของเอกชนที่ดำเนินมาโดยตลอดต้องเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ การมุ่งแต่จะเก็บภาษีให้ได้ให้มากที่สุดโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบใดๆ ทั้งสิ้น อาจเป็นเครื่องแสดงว่า ศักยภาพในการปรับตัวของพระองค์ลดน้อยลงตามธรรมชาติของผู้สูงวัย แต่หากพระองค์ไม่ได้มีเจตนาจะขัดขวางแล้ว บรรยากาศการค้าที่ซบเซานั้นก็อาจมาจากเหตุอื่น และพระองค์ได้นำรัชฎาการค้าไปประยุกต์ใช้กับภาวะวิกฤติดังกล่าวอย่างไร

การละเมิดสนธิสัญญาเบอร์นีย์

ฮันเตอร์เป็นผู้ร้องเรียนไปยังรัฐบาลอังกฤษที่อินเดียเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ละเมิดสนธิสัญญาเบอร์นีย์ 3 กรณี ได้แก่ ข้อ 1 และข้อ 6 ในสนธิสัญญาการค้า และข้อ 7 ในสนธิสัญญาพระราชไมตรี ข้อ 1 ในสนธิสัญญาการค้าได้ระบุไว้ว่า

นอกจากที่เตรียมไว้เพื่อการสงครามแล้ว ข้าวเปลือกก็ดี ข้าวสารก็ดี พ่อค้าที่เป็นคนในบังคับอังกฤษ และพ่อค้าที่ทำการค้าอยู่ในกรุงเทพฯ อาจจะซื้อขายกันได้โดยเสรี ด้วยความสะดวกสบายปราศจากการแทรกแซงจากบุคคลอื่น โดยพ่อค้าผู้เข้ามาทำการค้าในประเทศสยามจะต้องจ่ายค่าอากรและค่าธรรมเนียมทั้งหมด โดยทันทีตามความกว้างของเรือที่นำเข้ามา...ผู้ใดซื้อของจากคนในบังคับอังกฤษ หรือ ผู้ใดขายของให้แก่คนในบังคับอังกฤษจะเป็นสินค้าขาเข้าและสินค้าขาออกก็ตาม ผู้นั้นได้รับการยกเว้นไม่ต้องเสียค่าอากร⁴

ฮันเตอร์เห็นว่า การที่รัฐบาลยินยอมให้มีการผูกขาดน้ำตาลซึ่งเป็นผลมาจากระบบเจ้าภาษีนายอากร เพราะรัฐบาลไทยอนุญาตให้พ่อค้าชาวจีนเพียงเจ้าเดียวเป็นผู้ประมูลภาษีน้ำตาลทรายได้โดยเป็นผู้จ่ายผลประโยชน์ให้รัฐบาลล่วงหน้าเป็นค่าอากรหาบละ 2 สลึง เจ้าภาษีผู้นั้นจึงเป็นผู้ผูกขาดการค้าน้ำตาลทรายทั่วประเทศซึ่งหมายถึงฮันเตอร์ต้องไปซื้อน้ำตาลทรายจากเจ้าภาษีเพียงเจ้าเดียวที่ตั้งราคาที่แพงกว่าเดิม นอกจากนั้นการผูกขาดน้ำตาลทรายยังเป็นการกีดกันพ่อค้าอังกฤษ ซึ่งสนธิสัญญาเบอร์นีย์

³ มงซิญอร์ ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, หน้า 203.

⁴ เฮนรี เบอร์นีย์, เอกสารเฮนรี เบอร์นีย์ เล่ม 14, หน้า 172.

ระบุไว้ให้พ่อค้าอังกฤษติดต่อซื้อขายได้โดยเสรี รัฐบาลไทยไม่สามารถแทรกแซงการค้าของพ่อค้าอังกฤษได้ อย่างไรก็ตามมีข้อเท็จจริงอยู่ว่ารัฐบาลไทยได้ดำเนินการเช่นนี้อย่างต่อเนื่องมา 3 ปีแล้วโดยที่ฮันเตอร์ก็ยอมรับสภาพ

การละเมิดข้อ 7 มาจากการที่รัฐบาลปฏิเสธที่จะให้ฮันเตอร์ขนทรัพย์สินออกจากเมืองไทย ทรัพย์สินดังกล่าวได้แก่สินค้าและหนี้สินที่ลูกหนี้ยังค้างชำระไว้มีมูลค่าถึงสามแสนรูปี

ข้อ 7 พ่อค้าในบังคับของสยามหรืออังกฤษไปทำการค้าในบ้านเมืองของอังกฤษหรือของสยาม...เมื่อใดที่พ่อค้าสยามหรือพ่อค้าอังกฤษหรือคนในบังคับของสยามหรืออังกฤษขออนุญาตออกจากประเทศและขอหาทรัพย์สินของเขาขึ้นบนเรือลำใดก็จะได้รับอนุญาตให้ทำได้โดยสะดวก หากพวกเขาไม่มีเรื่องใดที่จะมาทำให้ถูกกักตัวไว้⁵

และด้วยเหตุที่ฮันเตอร์เกรงว่า หนี้ของเขาจะสูญ เขาจึงผนวกความผิดของรัฐบาลไทยเข้าในข้อ 6 ของสนธิสัญญาการค้าด้วย ซึ่งระบุไว้ดังนี้

หากพ่อค้าชาวสยามก็ดี หรือพ่อค้าชาวอังกฤษก็ดี ทำการค้าหรือขายโดยมิได้ไต่ถามให้แน่ใจเสียก่อนว่าผู้ซื้อหรือผู้ขายเป็นคนชั่วหรือคนดี และถ้าเขาปะกับคนเลวที่เอาของของเขาหลบหนีไป เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองจะต้องติดตามค้นหาเอาตัวคนร้ายมาสอบสวน และดำเนินคดีให้โดยสุจริต ถ้าคนร้ายมีเงินหรือทรัพย์สินเขาจะต้องบังคับให้ใช้คืน แต่ถ้าเขาไม่มีอะไรเลย หรือตามจับตัวไม่ได้ก็ถือเป็นความผิดของพ่อค้าผู้นั้นเอง⁶

การละเมิดสนธิสัญญาเบอร์นีมีชนวนเหตุมาจากกรณีที่รัชกาลที่ 3 ปฏิเสธที่จะซื้อเรือกลไฟ “เอ็กซ์เพรสส์” ที่ได้สั่งให้ฮันเตอร์นำเข้ามา แต่ฮันเตอร์นำเข้ามาล่าช้าและคุณภาพไม่สมกับราคาขาย 50,000 ดอลลาร์สเปน⁷ เมื่อถูกปฏิเสธ เขาจึงขายเรือนี้ให้แก่รัฐบาลเวียดนามในราคา 53,000 ดอลลาร์สเปน พระองค์จึงกริ้ว และขับไล่ให้เขาออกจากเมืองไทยไปทันที

การละเมิดข้อตกลง 3 ข้อในสนธิสัญญาเบอร์นีนี้ได้นำไปสู่การระบอบอุปสรรคสำคัญที่กีดขวางกิจการค้าของชาวอังกฤษคือ ค่าภาษีปากเรือที่แพงเกินไป ฮันเตอร์จึงเสนอรัฐบาลอังกฤษให้แก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นี หรือมิฉะนั้นก็ใช้นโยบายเรือปืนบังคับรัฐบาลไทยเช่นเดียวกับที่รัฐบาลอังกฤษทำสำเร็จมาแล้วในกรณีของประเทศจีน ด้วยเหตุนี้รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียจึงรับเรื่องร้องเรียนของฮันเตอร์

⁵ เฮนรี เบอร์นี, เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 3, หน้า 65.

⁶ เฮนรี เบอร์นี, เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 14, หน้า 224.

⁷ วิลเลียม แอล แบรดเลย์, สยามสามสมัย จากสายตาทอมอบรัดเล, หน้า 91.

ไปพิจารณาอย่างรวดเร็ว แต่กระบวนการฟังความเห็นเป็นไปอย่างรอบคอบและใช้เวลาเกือบ 1 ปี

ผลการพิจารณาของรัฐบาลอังกฤษที่อินเดียไม่ค่อยจะลงรอยกันนัก สุดท้ายคณะผู้บริหารบริษัท อินเดียตะวันออกจึงให้ข้อเสนอแนะแก่ผู้สำเร็จราชการแห่งเบงกอลในสองกรณี กรณีของฮันเตอร์ บริษัท มีมติว่า “เรื่องดังกล่าวเป็นเรื่องที่เขาก่อขึ้นด้วยความถือดีของตัวเอง...ท่านไม่เข้าแทรกแซงในเรื่องนี้ นั้น ถือเป็นการชอบแล้ว”⁸ และกรณีที่พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงผูกขาดน้ำตาลทราย ซึ่งฝ่าย คณะกรรมการกฤษฎีกามีความเห็นว่ามีผิด ในขณะที่ข้าหลวงแคว้นตะนาวศรีมีความเห็นว่ามีผิด ในเมื่อ ความเห็นยังไม่เป็นที่ยุติ คณะผู้บริหารบริษัทอินเดียตะวันออกจึงสรุปว่า ยังไม่สมควรดำเนินการขอ แก่ไขสนธิสัญญาเบอร์นี

...การผูกขาดสินค้านั้นเกิดขึ้นบ่อยครั้ง และถือเป็นการหารายได้ตามปกติวิสัย ของรัฐบาลสยาม เราคิดว่าถ้าหากรัฐบาลสยามมีเจตนาที่จะผูกมัดตัวเองไม่ทำ การผูกขาดสินค้าแล้ว เรื่องนี้ก็จะมีการระบุกันไว้ชัดแจ้งในสัญญา ดังนั้นเมื่อ ปรากฏว่าไม่มีหลักฐานแน่นอนในเจตนารมณ์ของผู้เจรจาทั้งสองฝ่ายเกี่ยวกับ เรื่องนี้ เราจึงไม่มีสิทธิเพียงพอที่จะถือเป็นเหตุผลในการเจรจากับประเทศ สยามได้⁹

หลังจากรัฐบาลอังกฤษที่อินเดียไม่ดำเนินการช่วยเหลือใดๆ แก่ฮันเตอร์ เขาได้กลับไปกัลกัตตา และไม่ได้กลับมาเมืองไทยอีกเลย ส่วนบริษัท มอแกน ฮันเตอร์แอนด์เฮส์ ในกรุงเทพฯ ยังคงดำเนินงาน ต่อไปโดยเจมส์ เฮส์ หุ่นส่วนของเขา แต่ก็อยู่ได้อีกเพียง 2-3 ปี ฮันเตอร์ก็เลิกกิจการ เฮส์หรือเสมียนยัม ยังคงทำธุรกิจนำเข้าส่งออกอยู่ในเมืองไทย อย่างน้อยในปี พ.ศ. 2393 เขายังรับทำงานให้รัฐบาลไทยใน การเป็นผู้ตรวจสอบการใช้ภาษาอังกฤษในร่างสนธิสัญญาใหม่ของเซอร์เจมส์ บรูค แต่กิจการก็ไม่ได้ ใหญ่โตนัก จนกระทั่งสิ้นรัชกาลที่ 3 เฮส์เป็นพ่อค้าอังกฤษเพียงคนเดียว จึงพอจะกล่าวได้ว่า กิจการค้า ในเมืองไทยช่วง 5 ปีสุดท้ายของรัชกาลนี้อยู่ในมือของพ่อค้าชาวจีนอย่างสิ้นเชิง

ข้อโต้แย้งของรัฐบาลไทย

ในเอกสารของเบอร์นีเย่ ไม่ปรากฏคำตอบของรัฐบาลไทยในประเด็นต่างๆ ที่ฮันเตอร์ร้องเรียน เป็นเพราะรัฐบาลอังกฤษที่อินเดียมีมติไม่แทรกแซงและไม่ขอแก้ไขสนธิสัญญาดังกล่าวแล้ว การขอให้ รัฐบาลไทยชี้แจงต่อกรณีของฮันเตอร์จึงไม่เกิดขึ้นอย่างเป็นทางการ

ถึงกระนั้นก็มีหลักฐานว่า รัฐบาลไทยได้เรียกชาวต่างชาติ อาทิ หมอบรัดเลย์ ไปชี้แจงถึง ความผิดของฮันเตอร์ ดังนี้

⁸ เฮนรี เบอร์นีเย่, เอกสารของเฮนรี เบอร์นีเย่ เล่ม 14, หน้า 250.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 250-1.

ฮันเตอร์ คำฝิ่นเถื่อน รัฐบาลไทยได้ประกาศห้ามคำฝิ่นมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2382 และได้อนุญาตให้ หมอบรัดเลย์ พิมพ์ประกาศนี้แจก หมอบรัดเลย์เล่าว่า ฮันเตอร์รู้ว่าเขากำลังเสี่ยงอยู่กับอะไร จึงเป็นคนแรกที่วิ่งมาขอคำแปลเป็นภาษาอังกฤษจากหมอบรัดเลย์ ฝิ่นเป็นสินค้าที่รัฐบาลอังกฤษส่งเสริม ทำรายได้ให้แก่พ่อค้าอังกฤษอย่างงดงาม หมอบรัดเลย์เชื่อว่า ฮันเตอร์คำฝิ่นเถื่อนจริง และรัฐบาลไทยได้อนุโลมให้เพราะเกรงว่าจะเป็นการขอร้องของอังกฤษที่จะขยายอำนาจครอบความเป็นเจ้าของที่ทำกับจีนมาแล้ว

รัฐบาลไทยเห็นว่า ฮันเตอร์ยังมีความผิดอีกกรณีหนึ่งคือ การลักลอบส่งออกน้ำตาลทรายโดยไม่เสียภาษี และฮันเตอร์ได้ระบุไว้ว่า ในปี พ.ศ. 2385-87 เขาถูกบังคับให้ซื้อน้ำตาลทรายในราคาแพง เพราะต้องบวกค่าอากรลงไปด้วย เขาจำเป็นต้องซื้อ และต้องรับภาระขาดทุนต่อเนื่องถึง 3 ปี หากการลักลอบค้าน้ำตาลโดยไม่เสียภาษีเกิดขึ้นจริง ก็แสดงว่า ฮันเตอร์ได้ติดสินบนข้าราชการไทย จึงบรรทุกน้ำตาลทรายจำนวนมากออกไปขายได้โดยไม่เสียภาษี กลวิธีการติดสินบนของเขาเป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไปในหมู่ชาวต่างชาติ แต่การลักลอบค้าน้ำตาลทรายนี้ ฮันเตอร์ไม่ได้ระบุไว้ในหนังสือร้องเรียนของเขาแต่อย่างใด

หมอบรัดเลย์ได้ให้ความเห็นส่วนตัวไว้ว่า ฮันเตอร์นั้นก้าวร้าวต่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมากเกินไป สาเหตุมาจากอาการพิษสุราเรื้อรังของเขา เพราะนับตั้งแต่เรือกลไฟ “เอ็กเพรส” มาเทียบท่า และเขาถูกตำหนิว่า ส่งเรือมาล่าช้ากว่าที่ส่งไปมาก คุณภาพของเรือไม่สมราคา และปฏิเสธการจ่ายเงิน อาการติดเหล้าของเขาได้กำเริบขึ้นจนลึมตัว ช่มชู่พระองค์ว่า ถ้าไม่ได้เงิน เขาจะยิงปืนเข้าไปในพระบรมมหาราชวัง ต่อมาเขาถูกลงไปกักตัวไว้ในอาคารแห่งหนึ่ง ภายในพระบรมมหาราชวัง ตั้งแต่เวลาเช้าจนเย็นจึงถูกปล่อยตัวออกมา ทำให้เขายังไม่พอใจรัชกาลที่ 3 มากขึ้น เขาขู่อีกว่า จะขายเรือลำนี้ให้แก่เวียดนาม และเขาก็ขายได้จริงๆ รัชกาลที่ 3 จึงตอบโต้ด้วยการขับไล่เขาออกไป เขาได้ต่อรองขอเข้ามาเก็บทรัพย์สิน ก็ยังได้รับอนุญาต และกิจการของเขาก็ได้รับการดำเนินการต่อไปโดยหุ้นส่วนของเขา หมอบรัดเลย์จึงสรุปว่า สิ่งที่ฮันเตอร์ได้รับนั้น สมควรแล้ว¹⁰

ในตารางที่ 4.1 สรุปได้ว่า รัฐบาลไทยกับรัฐบาลอังกฤษเห็นตรงกันว่า ไทยไม่ได้ละเมิดสนธิสัญญาเบอร์นี้อย่างไร กล่าวคือ รัฐบาลไทยระบุความผิดของฮันเตอร์คือ คำฝิ่นเถื่อนและลักลอบส่งออกน้ำตาลทรายโดยไม่เสียภาษี ซึ่งแสดงว่ารัฐบาลไทยไม่ได้กระทำความผิดข้อตกลงในสนธิสัญญาเบอร์นี้อย่างไร ส่วนรัฐบาลอังกฤษเห็นว่า ข้อร้องเรียนของฮันเตอร์ทั้งหมดเป็นความผิดของเขาเอง

¹⁰ วิลเลียม แอล แบรดเลย์, สยามสามสมัย จากสายตาคมอบรัดเลย์, หน้า 81-95.

ตารางที่ 4.1 แสดงสาเหตุของกรณีพิพาทที่อันเตอร์กล่าวหารัฐบาลไทยละเมิดสนธิสัญญาเบอร์นี้อย่างจำแนกตามความเห็นของอันเตอร์ รัฐบาลไทย รัฐบาลอังกฤษ และหมอบรัดเลย์

	อันเตอร์	รัฐบาลอังกฤษ	รัฐบาลไทย	หมอบรัดเลย์
เรือกลไฟ	√			
การผูกขาด	√			
น้ำตาลทราย				
ไม่ติดตามหนี้ให้	√			
พ้อค้าอังกฤษ				
ภาษีปากเรือแพง	√	√		
ค่าฝิ่นเดือน			√	√
ลักลอบส่งออก			√	√
น้ำตาลทราย				
โดยไม่เสียภาษี				
โรคพิษสุราเรื้อรัง				√

ปัจจัยที่ทำให้รายได้จากการค้าต่างประเทศลดลง

ระหว่างปี พ.ศ. 2389-2395 อันเป็นช่วงเวลาหลังจากที่มีข้อพิพาทกับอันเตอร์แล้วนั้นเป็นช่วงเวลาที่ยุทธศาสตร์ของไทยมีรายได้จากการค้าต่างประเทศลดลง ผู้วิจัยพอประมวลปัจจัยที่เกี่ยวข้องได้ว่า มี 5 ประการดังนี้

1. ข้อพิพาทกับอันเตอร์

อันเตอร์มีส่วนทำให้รายได้จากการค้าต่างประเทศของรัฐบาลเพิ่มพูนขึ้นต่างๆ กับทำให้รายได้ของรัฐบาลไทยลดลงได้เช่นกัน เนื่องจากเขามีเครือข่ายการค้าที่ครอบคลุมจากฝั่งอินเดีย กรุงทเพข สิงคโปร์ และเมืองจีน ธุรกิจของเขาได้ขยายตัวขึ้นโดยลำดับ โดยเฉพาะเมื่ออังกฤษควบคุมเส้นทางเดินเรือไปจีนได้หลังจากชนะสงครามฝิ่นแล้ว บริษัทตัวแทนการค้าของพ้อค้าอังกฤษจึงเข้าถึงตลาดในเมืองจีนได้ง่ายซึ่งรวมทั้งบริษัทอันเตอร์แอนด์เฮส์ด้วย แต่หลังจากที่เขามีข้อพิพาทกับรัชกาลที่ 3 และถูกขับไล่ออกนอกประเทศไปแล้ว ไม่นานนักบริษัท อันเตอร์แอนด์เฮส์ ได้ปิดกิจการ ในระยะนี้ พ้อค้าจีนในเมืองไทยควบคุมกิจการค้าต่างประเทศได้เกือบทั้งหมด แต่การค้าต่างประเทศโดยพ้อค้าจีนเหล่านี้ก็

ยังมีขีดจำกัด เพราะไม่สามารถเข้าถึงตลาดต่างประเทศได้กว้างขวางอย่างบริษัทอินเตอร์แอตเฮลส์อีก โดยเฉพาะไม่ได้รับความคุ้มครองในการเดินเรือจากอังกฤษที่คุ่มน่านน้ำบริเวณนี้อยู่

2. การหยุดชะงักของการค้าแปงบรรณาการกับจีน

การดำเนินการค้าของรัฐบาลไทยในจีนไม่อาจทำได้โดยสะดวก เพราะนับตั้งแต่สงครามฝิ่นระหว่างจีนและอังกฤษเริ่มก่อตัวขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2381-82 การเดินเรือสำเภาไปจีนไม่ปลอดภัย ไทยจึงได้งดการส่งคณะทูตบรรณาการไปจีนในปี พ.ศ. 2382 ส่งผลให้ขาดรายได้ไปมาก เพราะเป็นรายได้หลักของราชสำนักสยาม ด้วยเหตุนี้ รัชกาลที่ 3 จึงทรงสนพระทัยในการส่งสินค้าออกไปขายสิงคโปร์แทน

สิงคโปร์ได้กลายเป็นแหล่งระบายสินค้าแทนที่เมืองจีน ส่วนแบ่งการตลาดของสยามเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง เมื่อเทียบกับประเทศในเอเชียที่ไม่เป็นอาณานิคมด้วยกันแล้ว ปริมาณของสินค้าสัญชาติไทยเป็นรองก็แต่สินค้าจากเมืองจีนเท่านั้น โดยในปี พ.ศ.2384-85 สินค้าสยามมีสัดส่วนร้อยละ 3.4 ของทั้งหมด ในขณะที่สินค้าจากเมืองจีนมีสัดส่วนร้อยละ 25.9 อย่างไรก็ตามในอีก 5 ปีต่อมา สัดส่วนการตลาดของสยามเพิ่มขึ้นเล็กน้อยเป็นร้อยละ 3.5 จึงตกเป็นรองเวียดนาม(อินโดจีน)ซึ่งดูเหมือนจะมีสถิติที่ก้าวกระโดดจากร้อยละ 1.1 มาเป็นร้อยละ 4.4 ดังปรากฏในตารางที่ 4.2 และการที่เรือสินค้าจากเมืองจีนที่แวะมากรุงเทพฯ เป็นประจำมีปริมาณไม่เปลี่ยนแปลงมาตลอด 20 ปี ดังในตารางที่ 4.3 ก็มีนัยยะว่า หลังจากที่จีนถูกบังคับให้เปิดเมืองท่าเสรี 5 เมือง ได้แก่ กวางเจา เอ๋อหมิง ฟูโจว หนิงปอ และเซียงไฮ้แล้ว เรือสินค้าที่เพิ่มขึ้นจากเมืองท่าเสรีเหล่านี้ได้แล่นเรือตรงไปยังสิงคโปร์

ตารางที่ 4.2 สัดส่วนสินค้าเข้าจากต่างประเทศที่ทำเรือสิงคโปร์ ปี พ.ศ. 2372-2391

	2372-2373		2378-79		2384-85		2390-91	
	ตัน	ร้อยละ	ตัน	ร้อยละ	ตัน	ร้อยละ	ตัน	ร้อยละ
อังกฤษ	13,283	4.3	12,806	3.2	32,965	5.3	29,673	4.5
ทวีปยุโรป	2,722	.9	2,630	.6	7,195	1.2	16,948	2.6
อินเดีย	74,650	24.3	104,937	26.0	157,499	25.4	120,722	18.3
มลายู	106,089	34.5	130,787	32.5	177,716	28.6	234,980	35.6
จีน	72,357	23.5	111,920	27.8	160,941	25.9	159,373	24.1
สยาม	14,604	4.7	13,171	3.3	20,860	3.4	23,511	3.5
อินโดจีน	10,644	3.5	6,669	1.7	6,745	1.1	29,083	4.4
ออสเตรเลีย	1,352	.4	2,051	.5	30,339	4.9	7,554	1.1
อเมริกาเหนือ	1,179	.4	2,856	.7	15,690	2.5	3,851	.6
อื่นๆ	10,911	3.5	14,921	3.7	10,518	1.7	34,834	5.3
รวม	307,791	--	420,748	--	620,468	--	660,529	--

ที่มา : Won Lin Ken. *The Trade of Singapore 1819-1869*. (Selangor : Academe Art & Printing Services

Sdn. Bhd., 2003), p. 301.

ตารางที่ 4.3 จำนวนเรือสินค้าที่แวะมาเมืองไทยเป็นประจำในรัชกาลที่ 3

ถิ่นที่มา	2368	2369	2370	2379	2386	2393	มูลค่าเฉลี่ย สินค้า/สำเภ (ปอนด์)	ข้อสังเกต
กวางตุ้ง มาถึง ม.ค. และออกไป กลาง พ.ค.-ก.ค.	3	3	3	4	4	4	5,000	เป็นของรัฐบาล สยาม
กวางตุ้ง มาถึงกลาง ม.ค. และออกไป กลาง พ.ค.-ก.ค.	22	18	21	25	26	27	1,500	เป็นของรัฐบาล
	25	26	24	28	30	30	1,000	สยามและชาวจีน
	3	3	3	4	4	4	3,125	ที่กรุงเทพฯ
	3	3	4	4	4	4	3,750	
ฮกเกี้ยน, หนิงปอ เจียงหนาน, เซียงไฮ้	12	8	13	14	13	15	2,500	เป็นของรัฐบาล
	14	12	11	13	13	14	2,500	
ไหหลำ	64	52	64	63	65	68	1,250	ไหหลำ
ไหหลำและ โคชินจีน	38	40	43	47	50	51	875	ไปยังไหหลำ และโคชินจีน
ชายฝั่งมลายู	30	27	34	38	40	45	500	มลายูและสยาม
สิงคโปร์	23	24	25	28	30	30		
สิงคโปร์	24	27	29	29	30	30	2,500	
สิงคโปร์ (กัก 3 เดือน)	2	3	1	2	2	2		อังกฤษ
อเมริกา	1	1		2	2	2		อเมริกา
ฮาวเปอร์เซีย	1	2		1	1	1		มุสลิม
รวมทั้งสิ้น	265	249	275	302	314	322		

ที่มา : สารสิน วีระผล, จัมก้องและกำไร การค้าไทย-จีน 2195-2396, พรรณงาม เจ้าธรรมสารและคณะ(แปล),
(กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2548), หน้า 207. ปรับและแปลงจาก D.E. Malloch, Siam: Some
General Remarks of Its Productions (Calcutta, 1852), p. 65.

สิงคโปร์จึงเป็นศูนย์กลางนำสินค้าไทยส่งไปขายเมืองจีนอีกต่อหนึ่ง พ่อค้าไทยเชื้อสายจีนไม่สามารถแข่งขันกับพ่อค้าอังกฤษได้เพราะไม่ได้รับอภิสิทธิ์ในระบบบรรณาการอย่างเคย พ่อค้าอังกฤษในสิงคโปร์จึงเข้าถึงตลาดจีนได้อย่างไร้ขีดจำกัด และสามารถนำเข้าสินค้าพื้นเมืองจากไทย อินเดีย มลายู หมู่เกาะเครื่องเทศ และสินค้าอุตสาหกรรมจากยุโรปไปขายยังตลาดอันกว้างใหญ่ในจีน และส่งสินค้าจีนออกไปขายยังดินแดนดังกล่าว กำไรอันมหาศาลที่นักธุรกิจชาวอังกฤษในสิงคโปร์ได้รับยังยืนยันถึงชัยชนะของแนวคิดการค้าเสรีที่อังกฤษชูธงมาตลอด รัฐบาลอังกฤษใน British Straits Settlements จึงคว่ำกำไรส่วนที่รัฐบาลไทยควรจะได้ไป

3. การแข่งขันในตลาดน้ำตาลทราย

นอกจากน้ำตาลทรายจากไทยแล้ว น้ำตาลทรายจากเกาะชวามีคุณภาพดีทัดเทียมกัน โดยเกาะชวาซึ่งเป็นอาณานิคมของดัตช์เป็นแหล่งปลูกอ้อยและส่งออกน้ำตาลทรายมาก่อนไทย แต่ได้ประสบปัญหาภัยกับชาวพื้นเมือง ทำให้ต้องสูญเสียตลาดด้านนี้ให้แก่ไทยไป อย่างไรก็ตามเมื่อปัญหาภัยกับชาวพื้นเมืองหมดไป ดัตช์ได้หันกลับมาฟื้นฟูตลาดน้ำตาลทรายอีกครั้ง โดยในปี พ.ศ. 2371 ดัตช์ได้ส่งเรือสินค้ามาเมืองไทย เพื่อสืบตลาดทั้งแหล่งผลิต วิธีผลิต และช่วงที่น้ำตาลออกสู่ตลาด เมื่อกลับไปแล้ว ดัตช์ได้วางแผนส่งออกน้ำตาลทรายในจังหวะเวลาที่ไม่ตรงกับไทย ใช้เวลา 15 ปี ดัตช์ก็สามารถช่วงชิงตลาดน้ำตาลทรายจากไทยไปได้เกือบหมด¹¹ สัญญาของการสูญเสียความเป็นเจ้าตลาดน้ำตาลทรายของไทย ได้ปรากฏขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ น้ำตาลทรายของไทยราคาตก ราคาไม่ได้เพิ่มขึ้นมาเลยในรอบ 20 ปี และน้ำตาลทรายของไทยในตลาดสิงคโปร์ขายได้ปริมาณน้อยลงมากเหลือเพียง 15,243 หาบ ในปี พ.ศ. 2388-89 การสูญเสียตลาดด้านนี้ ได้ส่งผลกระทบต่อรายได้มหาศาลของไทย ดังข้อมูลที่เจ้าหน้าที่สิงคโปร์ได้บันทึกไว้ในตารางที่ 4.4

¹¹Henk C.M. Zommers, "A Dutch Trade Expedition...", p. 6-20.

ตารางที่ 4.4 สินค้าออกน้ำตาลทรายจากไทยไปสิงคโปร์ ระหว่างปี พ.ศ. 2372-2392

ปี พ.ศ.	ดอลลาร์สเปน	น้ำหนัก(หาบ)
2371-72	ไม่มีข้อมูล	ไม่มีข้อมูล
--	---	---
2378-79	114,453	19,325
--	--	--
2383-84	228,810	32,169
2384-85	294,265	55,848
2385-86	135,335	24,443
2386-87	145,869	27,771
2387-88	67,951	13,805
2388-89	72,943	15,243
--	--	--
2390-91	265,453	52,226
2391-92	214,583	47,273
--	--	--

ที่มา : Wong Lin Ken, *The Trade of Singapore, 1819-1869* (Selangor : Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society, 2003), p. 151.

4. การค้าฝิ่นเถื่อน

จากข้อมูลทางการค้าของสิงคโปร์พบว่าก่อนปี พ.ศ. 2393 จำนวนเรือสินค้าได้รั่มชงอังกฤษจากสิงคโปร์มากรุงเทพฯ ยังคงมีปริมาณไม่เปลี่ยนแปลงไปจากยี่สิบปีก่อน และจำนวนเรือสำเภากองพ่อค้าจีนสยามไปสิงคโปร์ก็ไม่ได้ลดลงเช่นกันดังปรากฏในตารางที่ 4.5 เห็นได้ว่า การขายน้ำตาลทรายได้น้อย ไม่มีผลใดๆ ต่อจำนวนเรือที่แล่นไปมาระหว่างกัน เนื่องจากเรือสินค้าของทั้งไทยและอังกฤษขนฝิ่นเข้ามาขายอย่างเป็นล่ำเป็นสัน

ตารางที่ 4.5 จำนวนเรือกำปั่นและเรือสำเภาจากไทยไปสิงคโปร์และจากสิงคโปร์มาไทย ระหว่างปีพ.ศ. 2372-2394

ปี พ.ศ.	เรือสำเภา		เรือกำปั่น	
	ไปสิงคโปร์	ไปเมืองไทย	ไปสิงคโปร์	ไปเมืองไทย
2372-73	31	44	12	12
2375-76	37	37	4	4
2378-79	23	31	9	2
2381-82	23	17	22	8
2384-85	28	16	15	12
2387-88	22	21	13	9
2390-91	20	32	21	19
2393-94	63	48	16	19

ที่มา : ดัดแปลงจาก Wong Lin Ken, *The Trade of Singapore, 1819-1869* (Selangor : Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society, 2003), p. 278.

ฝิ่นเป็นสินค้าที่รัฐบาลอังกฤษสนับสนุน สินค้าจากอินเดียนอกจากผ้าที่ผลิตจากโรงงานแล้ว ก็มีฝิ่นที่เพาะปลูกในอินเดีย มีราคาถูกและสร้างกำไรให้อย่างงามแก่พ่อค้าอังกฤษ ดังพบว่ามีทรัพย์สินจากสิงคโปร์ส่งกลับไปเมืองกัลกัตตาเป็นสัดส่วนที่มากกว่ามูลค่าสินค้าส่งออกอย่างต่อเนื่อง เช่นในปี พ.ศ. 2389-90 ทรัพย์สินที่ส่งกลับไปเมืองกัลกัตตามีสัดส่วนถึง 3 เท่าของมูลค่าสินค้า ฝิ่นอย่างน้อยครึ่งหนึ่งของปริมาณที่ผลิตได้ทั้งหมดได้รับการขนส่งจากสิงคโปร์ไปเมืองท่าต่างๆ ในจีนซึ่งต้องผ่านแหลมมลายู สยาม และอินโดจีนตามลำดับ¹²

ฝิ่นเผยแพร่เข้ามาในเมืองไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 โดยคนจีนอพยพเป็นผู้นำเข้ามา และคนไทยไม่นิยมสูบ มาถึงสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อมีคนจีนอพยพเข้ามามากขึ้น ก็ทำให้ได้พบว่า ฝิ่นเป็นสาเหตุของการตั้งสมาคมลับและทะเลาะวิวาทกันในหมู่คนจีน รัชกาลที่ 3 ได้กำหนดโทษปรับใหม่ จำคุกและยึดของกลางไปขายต่างประเทศ จนในปี พ.ศ. 2382 ฝิ่นเป็นสินค้าที่ห้ามนำเข้ามาในราชอาณาจักรอย่างเด็ดขาด รัชกาลที่ 3 ทรงโปรดฯ ให้พิมพ์ประกาศเผยแพร่โดยตั้งพระทัยจะให้เป็นที่รับรู้ไปถึงต่างประเทศและกำหนดบทลงโทษอย่างหนักถึงขั้นประหารชีวิต

ฝิ่นนี้มาจากนานาประเทศ...มีลูกค้าพานิชในกรุงเทพพระมหานครที่เป็น
เจ้าของสำเภาเรือใบที่ไปค้าขายนอกประเทศ ยังซื้อฝิ่นซ่อนเร้นฝิ่นเข้ามา
ซื้อขายแก่กัน...ฝิ่นจึงมีอยู่ในแผ่นดินเสมอมิได้ขาด การลอกลักซื้อฝิ่น

¹² Won Lin Ken, *The Trade of Singapore...*, p. 161, 213.

ขายฝิ่นกันเช่นนี้ซื้อขายกันเป็นเงินทั้งสิ้น เงินและทองในแผ่นดินจึงออกไป
นอกประเทศ¹³

การปราบปรามฝิ่นเถื่อนเป็นไปอย่างรุนแรง คนจีนถูกจับกุมคุมขังเป็นจำนวนมาก หลังจาก
รัฐบาลสยามหันมาผูกขาดตลาดน้ำตาลทรายอีกครั้ง ดูเหมือนการลักลอบค้าฝิ่นและการจับกุมก็ยัง
เข้มข้นขึ้นโดยลำดับ นโยบายปราบฝิ่นของพระองค์ได้สร้างความไม่พอใจให้แก่พ่อค้าอังกฤษเป็น
อย่างมาก พวกเขาบอกว่า มูลเหตุจูงใจของรัชกาลที่ 3 คือการเสียดายรายได้จากการค้าฝิ่นที่ควรจะเป็น
ของพระองค์มากกว่าพ่อค้าอังกฤษเพราะมีชาวลงหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษที่รายงานราวกับว่า ไม่เห็น
ถึงผลเสียของฝิ่นที่มีต่อผู้เสพและเห็นว่าการปราบฝิ่นไม่ใช่หน้าที่ของผู้ปกครองเช่น หนังสือพิมพ์
Canton Register ฉบับวันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ. 2385 ได้ลงข่าว ซึ่งพอสรุปได้ว่า เรือสำเภของชาวจีน
เรือกำปั่นของชาวอังกฤษและชาวอาหรับที่เดินทางจากสิงคโปร์และบอมเบย์ได้บรรทุกฝิ่นมาขายคนจีน
ในสยาม นโยบายปราบปรามฝิ่นของกษัตริย์สยาม ได้จับกุมคนจีนติดฝิ่นเข้าคุกไปหลายพันคน ส่วน
ใหญ่เป็นการใส่ร้าย กฎหมายนี้เปิดโอกาสให้ข้าราชการชู้กรงโครทรีพธ์และรับสินบน คุกจึงเต็มไปด้วย
คนบริสุทธิ์ ในขณะที่คนทำผิดกฎหมายกลับลอยนวล ถึงกระนั้นการปราบปรามนี้ก็ยังได้ผล ฝิ่นขายได้
น้อยลง แต่ส่งผลเสียที่ร้ายแรงกว่า คือคนที่เคยติดฝิ่นหันไปติดเหล้า น้ำตาลเมาจึงขายดี สร้างรายได้
ให้แก่ท้องพระคลังของกษัตริย์สยามถึงปีละ 150,000 ดอลลาร์ ดังนั้นจึงค้นพบว่า เหตุจูงใจที่แท้จริงของ
กษัตริย์พระองค์นี้คือ ต้องการกีดกันผลประโยชน์ของชาว
อังกฤษเพื่อให้รายได้จากการขายฝิ่นมาอยู่ที่พระองค์แต่เพียงผู้เดียว¹⁴

ไม่เพียงแต่พ่อค้าอังกฤษเท่านั้นที่ได้ประโยชน์จากการค้าฝิ่นเถื่อน พ่อค้าจีนในสยามก็คง
มองเห็นกำไรอย่างงามจากการค้าฝิ่นเช่นกัน หลังจากขนสินค้าไปขายสิงคโปร์แล้ว ก็ซื้อฝิ่นจากสิงคโปร์
มาขายทำกำไรต่อ โดยแล่นเรือเสียบขายฝิ่นขายให้แก่กุลีจีนในเมืองแร่และโรงหีบอ้อย ด้วยเหตุนี้
จำนวนเรือสินค้าไปกลับสิงคโปร์จึงไม่ลดลง ทั้งๆ ที่ยอดขายน้ำตาลทรายลด ดังนั้นการลักลอบค้าฝิ่นจึง
เป็นการซ้ำเติมการหดหายไของรายได้จากการค้าน้ำตาลทรายของราชสำนักสยามด้วย

5. การประท้วงของพ่อค้าอังกฤษ

เนื่องจากบริษัทตัวแทนการค้าของชาวอังกฤษในสิงคโปร์ 17 บริษัทได้รวมตัวกันเป็นหอการค้า
สิงคโปร์มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2380 หนึ่งใน 17 บริษัทชั้นนำนั้นคือบริษัท Morgan, Hunter & Co. ซึ่งเป็น
บริษัทร่วมหุ้นระหว่างฮันเตอร์กับ John Morgan อีกสิบปีต่อมา หอการค้าสิงคโปร์มีบริษัทตัวแทนของ

¹³เซอร์จอห์น เบาว์ริง, ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม เล่ม 2, หน้า 303-6.

¹⁴ Roger Houghton, History 1793-1844 from the newspaper [Online] <http://www.houghton.idv.hk/chapter27.htm>,
(accessed 1 May 2011).

ชาวยุโรปอยู่ 43 บริษัทในจำนวนนี้ 20 บริษัทเป็นของพ่อค้าชาวอังกฤษ¹⁵ ข้อได้เปรียบของพ่อค้าอังกฤษที่มีอยู่เหนือพ่อค้าชาวยุโรปอื่นๆ และพ่อค้าชาวจีนก็คือ พวกเขาได้รับสินค้าจากเจ้าของบริษัทและโรงงานอุตสาหกรรมที่ประเทศอังกฤษ บางรายได้สินค้ามากถึง 6 เดือน เพื่อระบายสินค้าของเจ้าของทุนไปยังประเทศจีน¹⁶

หอการค้าสิงคโปร์จึงมีอำนาจผลักดันนโยบายของรัฐบาลอังกฤษได้ ผู้บริหารอาณานิคมจึงต้องรับฟัง อาทิ ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2391 หอการค้าสิงคโปร์ได้ส่งจดหมายขอให้ผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่อินเดียทำสนธิสัญญาใหม่กับสยามให้เหมือนกับสนธิสัญญานานกิงที่อังกฤษทำกับจีนหลังแพ้สงครามฝิ่น ข้อเรียกร้องสำคัญคือ ขอให้รัฐบาลสยามเลิกผูกขาดสินค้า โดยเฉพาะข้าว เพราะหอการค้าสิงคโปร์เห็นผลประโยชน์มหาศาลจากการขายข้าวที่ทำกำไรให้แก่พ่อค้าจีนและราชสำนักสยามถึงร้อยละ 320 แต่ผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่อินเดียยังไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องทบทวนสนธิสัญญาเบอร์นีย์ คำตอบนี้ทำให้หอการค้าสิงคโปร์ไม่พอใจ¹⁷ พันเอกบัตเตอร์เวิร์ธ ผู้ว่าการเกาะสิงคโปร์ ก็สนับสนุนหอการค้าสิงคโปร์จัดจดหมายของเขาลงวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2391 ได้อ้างถึง หอการค้าสิงคโปร์กล่าวหาว่ารัฐบาลไทยละเมิดสนธิสัญญาเบอร์นีย์ และเรียกร้องให้แก้ไขสนธิสัญญาใหม่พร้อมกับขอให้แต่งตั้งเจ้าหน้าที่รัฐบาลอังกฤษเป็นตัวแทนปกป้องผลประโยชน์อังกฤษในเมืองอังกฤษในกรุงเทพฯ¹⁸ เมื่อไม่ได้ผล หอการค้าสิงคโปร์จึงข้ามไปยื่นคำร้องต่อรัฐบาลอังกฤษที่แผ่นดินแม่โดยตรงในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2392 สำเนาข้อร้องเรียนได้ถูกส่งกลับมายังผู้สำเร็จราชการที่อินเดีย¹⁹ เห็นได้ว่านโยบายด้านการเมืองของอังกฤษมีผลประโยชน์ของกลุ่มการค้าเป็นแรงผลักดันสำคัญ

แม้จะไม่มีหลักฐานชัดเจนว่า หอการค้าสิงคโปร์กดดันรัฐบาลไทยด้วยการกีดกันสินค้าส่งออกของไทยหรือไม่ แต่ฮันเตอร์ และอิทธิพลของพ่อค้าอังกฤษที่หนูนหลังเขาอยู่ก็น่าจะมีส่วนต่อการสั่งสอนราชสำนักสยามไม่มากก็น้อย ผลคือมูลค่าการค้าระหว่างไทยกับสิงคโปร์ลดลงอย่างต่อเนื่อง ตัวเลขปริมาณการนำเข้าน้ำตาลทรายของสิงคโปร์ลดลงถึง 64% คือลดจากปริมาณ 55,848 หาบ ในช่วงปี พ.ศ.2385-86 เหลือ 15,243 หาบ ในช่วงปี พ.ศ. 2388-89 และตัวเลขปริมาณการค้าโดยรวมของไทย

¹⁵ ดู Peter J. Drake, *Currency, Credit and Commerce...*, p. 51-2. และ Won Lin Ken, *The Trade of Singapore...*, p. 138.

¹⁶ Won Lin Ken, *The Trade of Singapore...*, p. 163.

¹⁷ *Ibid.*, p. 163.

¹⁸ "Letter from Foreign Department, Fort Williams, to W.J. Butterworth, Governor of Prince of Wales Island, Singapore and Malacca," National Archives of India, 22 April 1848, [Online] <http://prism.nhb.gov.sg/prism/public/prism/psearch.htm> (accessed 1 December 2010).

¹⁹ Won Lin Ken, *The Trade of Singapore...*, p. 144.

กับสิงคโปร์ก็ลดลงจากมูลค่า 742,848 ดอลลาร์ ในช่วงปี พ.ศ. 2382-83 ลงเหลือ 517,945 ดอลลาร์ ในช่วงปี พ.ศ. 2389-90²⁰ ยอดการขนาน้ำตาลทรายของสยามที่ตกลงไปนี้เป็นที่รับรู้ในหมู่นักปกครองของอังกฤษ ดังมีบันทึกจากข้าหลวงเมืองตะนาวศรีไปยังรัฐบาลอังกฤษที่อินเดีย ย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า ระหว่างปี พ.ศ. 2383-84 ถึงพ.ศ. 2386-87 สินค้าเข้าจากสยามไปสิงคโปร์ลดลงเหลือ 176,749 ดอลลาร์ หรือร้อยละ 44²¹ มูลค่าการค้าที่ลดลงอาจเป็นการแสดงความไม่พอใจของหอการค้าสิงคโปร์ต่อนโยบายของรัชกาลที่ 3 อาทิ ไม่ยอมขายข้าว การผูกขาดน้ำตาลทรายและการคิดค่าภาษีปากเรือแพงเกินไปซึ่งก็คือการเรียกร้องให้ยกเลิกสนธิสัญญาเบอร์นี้อย่างนั้นเอง²²

กล่าวโดยสรุป ปัจจัย 5 ประการข้างต้นเป็นเครื่องสนับสนุนว่ารัฐบาลสยามมีรายได้ลดลงจริงซึ่งเริ่มมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2386 และรายได้ที่ลดลงดังกล่าวน่าจะมีผลให้รัชกาลที่ 3 ทรงไม่พอใจปรนต้อพ่อค้าอังกฤษ และยังคงใช้นโยบายภาษีอย่างเข้มงวด รวมทั้งให้สิทธิพิเศษแก่พ่อค้าจีนเหนือกว่าพ่อค้าอังกฤษ เป็นต้น การโจมตีพระองค์ทั้งในด้านพระราโชบายและเรื่องส่วนพระองค์จึงปรากฏในหนังสือพิมพ์ต่างประเทศบ่อยครั้ง ภาพลักษณ์ของพระองค์ก็ถูกทำให้เชื่อว่า ทรงเป็นกษัตริย์ที่เห็นแก่ผลประโยชน์ส่วนตัว ทำการค้าแบบโบราณ โหดร้ายทารุณ และใช้มาตรการภาษีเพื่อเพิ่มพูนรายได้ สันนิษฐานว่าชาวต่างประเทศเหล่านั้นอาจได้เข้าถึงพระเนตรพระกรรณ เพราะได้มีการแปลข่าวถวายให้พระองค์ทราบอยู่บ้าง²³

ปรัชญาการค้ากับการแก้ปัญหาขาดรายได้

การรักษาระดับรายได้ของรัฐด้วยการหวนกลับมาเข้มงวดกับระบบเจ้าภาษีนายอากรดูเหมือนจะเป็นเหตุผลที่สอดคล้องกันดี ดังที่ B.J. Terweil ได้สำรวจบันทึกการเดินทางของชาวไทยและชาวต่างชาติได้ช่วงนี้ จึงได้สรุปว่าระบบเจ้าภาษีนายอากรเป็นตัวซ้ำเติมความทุกข์ยากของราษฎร

ศักยภาพของรัฐบาลกลางในการเก็บภาษีได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้น และชนิดสินค้าที่ถูกเก็บภาษีก็จุกจิกเกินไป ในขณะที่รายได้ของรัฐบาลเพิ่มขึ้น แต่ภาระของราษฎรก็เพิ่มขึ้นมากอย่างรวดเร็ว....นับจากปี พ.ศ. 2383 การค้าของสยามได้รับผลกระทบอย่างแรงจากความฟ่ายแพ้ของจีนในสงครามฝิ่น และภัยพิบัติทางธรรมชาติเป็นชุดๆ ได้สัมพันธ์กับพัฒนาการของระบบเจ้าภาษีนายอากรที่เพิ่มภาระให้แก่ราษฎรไม่หยุดหย่อน ทำให้เกิดความยากลำบาก...

²⁰D.R. Sar Desai, *British Trade and Expansion...*, p. 84.

²¹Won Lin Ken, *The Trade of Singapore...*, p. 143.

²²D.R. Sar Desai, *British Trade and Expansion...*, p. 84.

²³ในบัญชีจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 มีสำเนาคำแปลข่าวในหนังสือพิมพ์ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายอยู่ 3 ชิ้น.

ราษฎรติดเหล้าและติดการพนันกันมากขึ้น น่าจะมาจากการหลีกเลี่ยงความจริง โดยการดื่มเหล้าเพื่อให้ลืมความยากลำบาก เท่าๆ กับการเสพติดความฝันจากการพนัน ก็อาจเป็นเครื่องหมายของการถูกบีบคั้นโดยรัฐบาลที่กดขี่²⁴

แต่ผู้วิจัยกลับเห็นว่า ปรากฏการณ์การค้ำของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นมีความคงเส้นคงวามาโดยตลอด ทรงเริ่มต้นด้วยนวัตกรรมและกลุ่มการค้าของเอกชน และใช้สิ่งเหล่านั้นเป็นที่มาของรายได้ ส่วนการเก็บภาษีจากราษฎรนั้นเป็นผลที่ตามมาภายหลัง ดังเห็นได้จากในช่วงแห่งความยากลำบากนี้ การตั้งเจ้าภาษีรายใหม่ไม่เกิดขึ้นอีกเลยนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2376 รายการล่าสุดคือ ภาษีฝิ่น ภาษีจาก ภาษีน้ำอ้อย และภาษีน้ำตาล²⁵

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ได้สรุปสาเหตุของภาษีที่ริเริ่มขึ้นใหม่ในรัชกาลนี้ว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะนำเงินไปทำนุบำรุงแผ่นดิน ไม่ปรากฏว่า มีพระราชประสงค์จะเร่งรัดภาษีเพื่อชดเชยรายได้จากการค้าต่างประเทศที่ลดลงแต่อย่างใด

...ภาษีอากรซึ่งไม่มีแต่ก่อน เกิดมีขึ้นในแผ่นดินนั้นคือ อากรบ่อนเบี้ย อากรจีน อากรหอย ภาษีเบ็ดเสร็จลงสำเนา ภาษีของต้องห้าม 6 อย่าง ภาษีพริกไทย 2 อย่าง เรียกแต่ผู้ซื้ออย่าง 1 เรียกแต่ชาวไร่อย่าง 1 ภาษีไม้ฝาง ภาษีไม้แดง เรียกแต่ผู้ซื้อลงเรือ ภาษีไม้แดง 10 ลดเรียกแต่ผู้ขาย ภาษีเกลือภาษีน้ำมัน มะพร้าว ภาษีน้ำมันต่างๆ ภาษีกระทะ ภาษียางตัน ภาษีได้ชัน ภาษีฝิ่น ภาษีจาก ภาษีกระแซง ภาษีไม้ไผ่ป่า ภาษีไม้รวก ภาษีกอไม้สีสุก ภาษีไม้ค้ำพลู ภาษีไม้ก่งกระดานจกูดสมอ พังงา ภาษีไม้ซุง ภาษีฝาง ภาษียาสูบ ภาษีปอ ภาษีคราม ภาษีเนื้อแห้งปลาแห้ง ภาษีเยื่อเคย ภาษีน้ำตาลทราย ภาษีน้ำตาลหม้อ ภาษีน้ำอ้อย ภาษีสำรวจ ภาษีเตาตาล ภาษีจันอับ ฝៃ เทียนไข เนื้อ ขนมต่างๆ ภาษีปูน ภาษีเกวียนต่าง เรือจ้างทางโยง ภาษีที่โปรดให้ยกเลิกเสียคือ ภาษีฟองตุน ค่าน้ำ ได้เงินใช้สอย ทะนุบำรุงแผ่นดิน แจกเบี้ยหวัดราชการก็มากขึ้นกว่าแต่ก่อน²⁶

ที่ผ่านมาพระองค์กระทำทุกวิถีทางเพื่อให้รายได้จากการส่งสินค้าออกเพิ่มพูนขึ้น การลงทุนขยายอาณาเขตด้านเขมรมีขึ้นเพื่อปกป้องแหล่งผลิตสินค้าส่งออก ทั้งหมดก็เพื่อให้กรุงเทพฯ เป็นตลาดสินค้าราคาถูกในภูมิภาคนี้ ถึงแม้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2385 เป็นต้นมา กรุงเทพฯ จะเริ่มสูญเสียลักษณะเด่น

²⁴ B.J. Terwiel, *Through Travellers' Eyes : An Approach to Early Nineteenth-century Thai History* (Bangkok : Duang Kamol, 1989), p. 252-3.

²⁵ ประชุมจดหมายเหตุอิโระ รวม 3 ฉบับ (นนทบุรี : สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, 2551), หน้า 53.

²⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 (พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2504), หน้า 182-3 .

ดังกล่าวไป แต่นั่นก็ไม่ได้หมายความว่า พระองค์จะจนตรอกถึงกับต้องบีบเค้นเอาเก็บราษฎรผู้ทุกข์ยาก ดังปรากฏว่า ในปี พ.ศ. 2386 พระองค์ได้กำชับให้ข้าราชการเมืองนครชัยศรี รายงานน้ำฝน โรงหีบ และสวนอ้อย ถ้อยคำยังแสดงถึงความอาทรที่มีต่อราษฎร

ราษฎรทอดกล้าไว้ได้บ้าง กล้าจะเหี่ยวแห้งหรือจะต้อยอยู่อย่างไร และสวนอ้อยต่อ
อ้อยปลูกใหม่ ที่ราษฎรปลูกสร้างไว้ ฝนไม่ตก จะเหี่ยวแห้งตายเสียเล็กน้อย
เท่าไร....ตำบลใดฝนจะตกมากตกน้อย ราษฎรจะทอดกล้าปักดำลงได้ช้าวกันแล้ว
ถ้ายัง และอ้อยต่อ อ้อยปลูกใหม่ของราษฎรที่ปลูกสร้างลงไว้ ณ ปีเถาะ เบญจศก
จะงามต้อยเท่าไร จะเหี่ยวแห้งตายเสียสักเท่าไร จำนวนสวนอ้อยปีนี้กับปีกลาย
ใครจะทำได้มากกว่ากันสักเท่าไร โรงหีบจะตั้งขึ้นใหม่ได้อีกกี่โรง ให้พระปลัด
กรมการ บอกเข้าไปให้ถี่ถ้วน²⁷

การเข้มงวดกับราษฎรน่าจะเป็นมาตรการสุดท้ายที่พระองค์นำมาใช้ ในเมื่อรายได้จากการค้า
ส่งออกลดลง ปัญหานี้ก็น่าจะแก้ด้วยการหาตลาดใหม่ เพราะการค้าเป็นกิจกรรมที่พระองค์และข้าราชการ
บริพารมีความเชี่ยวชาญเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว

การสร้างเครือข่ายการค้ากับพ่อค้าจีนโพ้นทะเล

ความขัดแย้งระหว่างไทยกับอังกฤษได้ทำให้เกิดการปรับตัวเข้าสู่ดุลยภาพอีกครั้งหนึ่ง อย่าง
น้อยความขัดแย้งนี้ก็ครั้งแรกที่ทำให้รัชกาลที่ 3 ทรงตระหนักว่า จริงๆ แล้ว เศรษฐกิจไทยเดินมา
ไกลเกินกว่าที่จะย้อนกลับไปเหมือนเมื่อครั้งตั้งราชวงศ์ อย่างน้อยผู้คนในเมืองท่าและเมืองอุตสาหกรรม
เกษตรก็มีวิถีชีวิตเกี่ยวเนื่องกับตลาดต่างประเทศ ไทยจึงไม่อาจพึ่งตัวเองในทางเศรษฐกิจได้ทั้งหมด
เพราะนับตั้งแต่การค้าส่งออกลดลง ในปี พ.ศ. 2391 เกิดกบฏอั้งยี่ถึง 2 ครั้งซ้อน เริ่มที่เมืองนครไชยศรี
และอีกหนึ่งเดือนต่อมาที่เมืองฉะเชิงเทรา เมื่อไม่อาจตัดสายโซ่ของการพึ่งพารายได้จากการค้าขายกับ
ต่างประเทศได้ พระองค์จึงทรงหาช่องทางส่งสินค้าออกใหม่อีกครั้งโดยอาศัยเครือข่ายของพ่อค้าจีนโพ้น
ทะเล แม้จะไม่รุ่งโรจน์เหมือนเดิม แต่สถานการณ์ก็พอจะกระเตื้องขึ้นบ้าง ดังในปี พ.ศ. 2393 มีเรือ
ต่างชาติแวะมาเทียบท่าเรือกรุงเทพฯ เพิ่มขึ้น จำนวน 322 ลำ ถึงแม้จะมีเพียง 4 ลำที่เป็นเรือของชาว
ยุโรป แต่เกือบทั้งหมดเป็นเรือของชาวจีน ดังแสดงไว้ในตารางที่ 4.3 แล้ว

คนจีนโพ้นทะเลทำการค้าโดยอาศัยเครือข่ายของแซ่และกงสี ดังเช่น เครือข่ายการค้าแซ่กอของ
สกุลพิศาลบุตร และแซ่ตั้งของสกุลสมบัติศิริ ที่ต้นตระกูลเป็นขุนนางทั้งในเมืองจีนและเมืองไทย พ่อค้า

²⁷

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่มที่ 137 จ.ศ. 1205 อังโน สุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล หาอยู่หากิน เพื่อค้าเพื่อขาย เศรษฐกิจ
ไทยรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : มติชน, 2544), หน้า 58.

จีนเหล่านี้อยู่ภายใต้การดูแลของขุนนางสยามเชื้อสายจีนในกรมท่าซ้าย พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี(บุญมา) เจ้ากรมเป็นจีนฮกเกี้ยน และพระยาสวัสดิวาริ (ฉิม) ปลัดกรมเป็นจีนแต่จิวแซ่โหวง เหล่านี้คือกองเรือพาณิชย์ของรัชกาลที่ 3 เบอร์นี่ยกกล่าวถึงพ่อค้าจีนในราชสำนักสยามว่าน่าจะเคยผ่านงานในต่างแดนมาก่อน เช่น “พระยากรัยมีอายุในวัยประมาณ 46 ปี ความเฉลียวฉลาดและมารยาทที่เขาได้แสดงออกมานั้นพิสูจน์ได้ว่า เขาไม่ได้ใช้ชีวิตที่ผ่านมามีทั้งหมดอยู่เฉพาะในประเทศสยามเท่านั้น”²⁸ ส่วนพระยาสวัสดิวาริ(ฉิม) นอกจากจะคุมเรือสินค้าไปขายโพ้นทะเลแล้ว ยังเป็นจางวางเจ้าภาษีซึ่งมีความสัมพันธ์เหนียวแน่นกับบรรดาพ่อค้าจีนในทั้งหมดด้วย เขามีเรือสำเภา 7 ลำ ได้แก่ สำเภางงฉาย สำเภาสิจาย สำเภาลีเหิง สำเภาทองฉาย สำเภาลีหัน สำเภาลีซุน สำเภาลีเอกลี ครั้งหนึ่งเขาได้รับพระราชโองการแต่งตั้งสำเภาลหวงไปเปิดตลาดขายน้ำตาลที่บาห์ลี เมื่อปี พ.ศ. 2389²⁹ และสามารถระดมเรือสำเภาจากเจ้าภาษีมาช่วยราชการได้เสมอ “บอกหลวงสวัสดิวาริให้ช่วยจัดแจงบรรทุกเกลือกส่งออกมาในเร็ว ๆ ก่อนก็จะได้ เรือที่จะให้ออกมาบรรทุกครอบครวัก็ดูหาจัดแจงเอาตามเจ้าภาษีทั้งปวงเถิด”³⁰ กิจการเดินเรือสินค้าของเขาจึงอยู่ใต้การกำกับอย่างใกล้ชิดของรัชกาลที่ 3

สำหรับเส้นทางเดินเรือไปเมืองจีน การไม่อาจค้าขายแฝงระบบบรรณาการได้อย่างเคย ทำให้เครือข่ายการค้าไทย-จีนชะงักกันไปพักหนึ่ง แต่หลังจากนั้นไม่นานก็มีหลักฐานว่า ในราวปี พ.ศ. 2388 รัชกาลที่ 3 ได้ส่งเรือกำปั่นส่วนพระองค์ซึ่งมีขนาดระวางขับน้ำ 4,000 ตัน จำนวน 10 ลำ และขนาดเล็กกว่านั้น 2-3 ลำ ไปค้าขายยังเมืองกวางตุ้ง พ่อค้าชาวจีนในไทยยังไม่ได้หยุดใช้เรือสำเภาเสียเลยในขณะนั้น กล่าวกันว่า ในการค้าขายระหว่างจีนกับสยามในปี พ.ศ. 2390 “ทำกันใหญ่โตกว้างขวางมากกว่าการค้าระหว่างจีนกับสิงคโปร์...ส่วนใหญ่ยังคงใช้เรือสำเภา”³¹

สนธิสัญญานานกิงกระทบต่อการค้าทางเรือของไทยเพียงระยะสั้นเท่านั้น เพราะต่อมาพ่อค้าจีนโพ้นทะเลในไทยได้เปลี่ยนไปใช้เรือกำปั่นไปค้าขายยังเมืองท่าที่เปิดใหม่ของจีนกันมากขึ้น เพราะพลอยได้สิทธิที่จะทำการค้าได้เปิดกว้างขึ้นเช่นเดียวกับพ่อค้าชาวยุโรป คูซแมนรายงานว่ “ปริมาณสินค้าที่ขนส่งโดยเรือกำปั่นแบบตะวันตกของตนเองจึงเพิ่มขึ้นอย่างช้าๆ ในตอนปลายทศวรรษที่ 1840 และตลอดทศวรรษที่ 1850 พวกคนจีนในประเทศสยามเล็งเห็นคุณประโยชน์ที่เหนือกว่าของเรือกำปั่นอย่างรวดเร็ว”³²

²⁸ เฮนรี เบอร์นี่, เอกสารเฮนรี เบอร์นี่ เล่ม 3, หน้า 2.

²⁹ “สำเนาคำให้การจีนกัก เรื่องบรรทุกสินค้าไปจำหน่ายเมืองบาห์ลี,” เลขที่ 33.

³⁰ หลวงอุดมสมบัติ, จดหมายหลวงอุดมสมบัติ, หน้า 227.

³¹ เจนนิเฟอร์ คูซแมน, การค้าทางเรือสำเภาจีน-สยาม..., หน้า 49.

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 50.

ส่วนการเชื่อมต่อเครือข่ายการค้าของไทยในสิงคโปร์ก็บรรลุผลสำเร็จเช่นกัน เพราะสถานการณ์เริ่มดีขึ้นเมื่อรัฐบาลอังกฤษในสิงคโปร์จำกัดอาศัยพ่อค้าชาวจีนในการเดินเรือสินค้าเลียบชายฝั่งในภูมิภาคนี้

ในสายตาผู้ปกครองรัฐต่างๆ ในเอเชียอาคเนย์ พ่อค้าจีนโพ้นทะเลสร้างฐานะได้รวดเร็ว จากที่เคยใช้เรือสำเภาก็เปลี่ยนมาเป็นเรือกำปั่น ถึงแม้เรือสำเภาก็เคยเป็นเอกลักษณ์ของพวกเขาก็ตาม ดังในปี พ.ศ. 2383 ขุนนางจีนเคยออกคำสั่งห้ามพ่อค้าจีนส่งสินค้าของตนไปยังสิงคโปร์โดยเรือกำปั่น³³ แต่ในอีก 10 ปีต่อมาก็ไม่อาจหยุดความเปลี่ยนแปลงได้ พ่อค้าจีนในสิงคโปร์ได้เป็นเจ้าของเรือกำปั่นแบบใบเหลี่ยม(square-rigged) และทำการขนส่งสินค้าทางไกลแทนที่พ่อค้าเรือสำเภาจากเมืองจีน และพ่อค้ามลายู ยุโรป อาหรับ ได้เกือบหมด ในปี พ.ศ. 2385 สัดส่วนของสินค้าชายฝั่งที่ถูกรับทุกด้วยเรือของพ่อค้าจีนในสิงคโปร์เองมีมากขึ้น ในปี พ.ศ. 2388 ส่วนหนึ่งเป็นเพราะชาวจีนจากดินแดนต่างๆ ได้อพยพเข้ามาทำให้ประชากรได้เพิ่มขึ้นเป็นสองเท่าโดยมีอยู่ 32,132 คนจากประชากร ทั้งหมด 57,421 คน³⁴ ส่วนใหญ่เป็นชาวแต้จิ๋ว รองลงมาคือชาวฮกเกี้ยน นอกจากนี้ยังดำเนินการค้าในระบบกงสีและให้ความช่วยเหลือคนในกลุ่มภาษาถิ่นและแซ่เดียวกันเช่นเดียวกับในเมืองไทยและที่อื่นๆ ในย่านนี้ คนเหล่านี้ นอกจากทำการเกษตรในพื้นที่ตอนในแล้ว ยังค้าขายทางเรือจนร่ำรวยและมีอิทธิพลมากขึ้น รัฐบาลอังกฤษจึงตัดอคติและให้ความเป็นมิตรกับพ่อค้าจีน ในฐานะเป็นผู้ให้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจแก่อังกฤษ

อย่างไรก็ตาม ก่อนที่จะได้รับการยอมรับ พ่อค้าจีนต้องเผชิญกับการเอาเปรียบของบริษัทชั้นนำชาวยุโรป อาทิ ถูกฟ้องล้มละลาย และถูกจับขังคุก เพราะคนจีนไม่มีเงินสดซื้อสินค้า พวกเขาใช้วิธีเชื่อไว้ก่อน ซึ่งพ่อค้าอังกฤษจะให้สินเชื่อไม่เกิน 3 เดือน พอหมุนเงินไปมาไม่ทันก็จะหนีไปค้าขายต่างเมือง และบางส่วนก็ถูกจับเมื่อหวนกลับมาค้าส่งอีกครั้ง ในระหว่างที่หนีหนี้ กงสีของพ่อค้าจีนโพ้นทะเลในดินแดนใกล้เคียง รวมทั้งประเทศสยามด้วย ได้เป็นแหล่งฟ่านักชั่วคราวของพวกเขา ต่อมาฐานะการเงินของเขาเริ่มดีขึ้นเมื่อมีธนาคารเอกชนมาเปิดกิจการแข่งขันกันหาลูกค้าและกล้าเสี่ยงที่จะปล่อยเงินกู้ให้แก่พ่อค้าจีน³⁵

ผู้ปกครองชาวอังกฤษได้ให้คนจีนปกครองกันเองโดยให้มีหัวหน้าชุมชน พ่อค้าคนจีนชั้นนำมักเป็นหัวหน้าชุมชนด้วย ได้แก่ Tan Tock Seng(1789-1850) หัวหน้ากงสีของชาวฮกเกี้ยน เขาเกิดที่

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 119.

³⁴ Carl A. Trocki, *Prince of Pirates: The Temenggongs and the Development of Johor and Singapore 1784-1885*. (Singapore: NUS Press, 2007), p. 98-99.

³⁵ Won Lin Ken, *The Trade of Singapore...*, p. 163-8.

มะละกาและมาตั้งรกรากในสิงคโปร์โดยเริ่มจากการค้าขายเล็กๆ น้อยๆ ต่อมาเขาได้เป็นเจ้าของบริษัท นำเข้าส่งออกชั้นนำของสิงคโปร์ เขาต่อเรือกำปั่นที่กรุงเทพฯ เดินเรือค้าขาย คู่กันเคยกับขุนนางไทยเป็นอย่างดี และยังเป็นตัวแทนส่งสินค้าเข้าให้ราชสำนักสยามด้วย เช่น เจ้าฟ้ามงกุฎ “เอเย็นจีนของข้าพเจ้าที่สิงคโปร์ชื่อ “ตันต็อกเสง”³⁶ และ Seah Eu Chin (1805-83)ผู้ก่อตั้งกงสีของชาวแต้จิ๋ว เขาเกิดที่ซัวเถา เป็นคนที่ได้รับการศึกษาอย่างดี และชอบผจญภัยจึงมาตั้งรกรากที่สิงคโปร์ โดยเริ่มจากการเพาะปลูกสีเสียด และมีเรือเดินทะเล เขาเป็นพ่อค้าจีนคนแรกที่ได้เป็นสมาชิกของหอการค้าสิงคโปร์ สถานการณ์ของกงสีในสิงคโปร์ก็ไม่ต่างจากในเมืองไทยนักคือ กงสีของฮกเกี้ยน และแต้จิ๋วมักมีเหตุทะเลาะวิวาทกันเป็นประจำ คนจีนเหล่านี้ติดฝิ่น แต่ฝิ่นไม่ใช่ของผิดกฎหมาย ซื่อขายได้ทั่วไปเพราะเป็นรายได้หลักของพ่อค้าอังกฤษในสิงคโปร์³⁷ กงสีเหล่านี้จะคอยช่วยเหลือคนที่พูดภาษาถิ่นและมีแซ่เดียวกัน ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องยากที่พ่อค้าจีนสยามจะอาศัยเครือข่ายกงสีเดียวกันนำสินค้าไทยไปขายและช่วยเหลือพ่อค้าสิงคโปร์เป็นการแลกกัน

ด้วยเหตุนี้จำนวนเรือสำเภาจากเมืองไทยไปสิงคโปร์ที่เคยลดลงอย่างต่อเนื่องโดยปี พ.ศ. 2390-91 เหลือเพียง 20 ลำ ได้เพิ่มขึ้นมาเป็น 63 ลำในปี พ.ศ. 2393-94 พร้อมทั้งเรือกำปั่นแบบกระโจงคู่อีก 16 ลำ³⁸ สอดคล้องกับปริมาณนำเข้าน้ำตาลทรายที่เพิ่มขึ้น โดยในปี พ.ศ.2390-91 มียอดรวม 52,226 หาบ มูลค่า 265,453 ดอลลาร์สเปน ดังที่ได้แสดงไว้แล้วในตารางที่ 4.4 ส่วนใหญ่เป็นน้ำตาลทรายจากไทย³⁹ ในปี พ.ศ. 2393 มัลลิก รายงานว่า ไทยส่งออกน้ำตาลทรายได้ 708,000 บาท(435,420 ดอลลาร์สเปน) และมีมูลค่าสินค้าออกทั้งหมด 5,585,000 บาท เมื่อหักมูลค่าสินค้าเข้าแล้ว มีกำไรสุทธิ 1,254,000 บาทหรือ771,210 ดอลลาร์สเปน ดังแสดงในตารางที่ 4.6 เหล่านี้แสดงว่า เครือข่ายการค้าของพ่อค้าเชื้อสายจีนภายใต้การกำกับของรัฐบาลไทยเริ่มทำงานได้ผล

³⁶ หม่อมเจ้าพรทิมลพรรณ รัชนี. สำเนาแลคำแปล พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนเสด็จถึงถวัลยราชสมบัติ. ช่างโน ไกรฤกษ์ นานา, “เบื้องลึกราชสำนักไทยในทัศนะของรัชกาลที่ 4,” ศิลปวัฒนธรรม 32.7 (พฤษภาคม 2554) : 135.

³⁷ Won Lin Ken, *The Trade of Singapore...*, p. 116.

³⁸ สารสิน วีระผล, *จัมก้องและกำไร...*, หน้า 233.

³⁹ Anthony Webster, *Gentlemen Capitalists : British Imperialism in Southeast Asia 1770-1890* (London: Tauris Academic studies, 1998), p.159.

ตารางที่ 4.6 สินค้าออกของประเทศไทยในประมาณปี พ.ศ.2393

ประเภทของสินค้า	บาท	ประเภทของสินค้า	บาท
เปลือกไม้	110,000	ข้าว	150,000
รังนก	172,800	พริกไทย ¹	99,000
กระวาน	124,000	ยาสูบ	100,000
ฝ้ายดิบ	450,000	ตีบุกและเครื่องใช้ทำด้วยตีบุก	253,500
เบาะ และที่นอนผู้ป่วย	211,500	ครั่ง	254,000
ปลา	213,500	น้ำตาล	708,000
เหล็กและผลิตภัณฑ์เหล็ก	180,000	มันหมูและไขมัน	146,000
เนื้อแห้ง	120,500	ไม้ฝาง	350,000
น้ำมัน	101,000	ไม้กฤษณา	100,000
หนังสือสัตว์และเขา	503,000	รายการอื่นๆ ²	1,127,200
งาช้าง	80,000	สินค้าออกทั้งหมด	5,585,000
รง	31,000	สินค้าเข้าทั้งหมด	4,331,000

¹ มีลลือกกล่าวว่าพริกไทยราคา 12-20 บาทต่อหาบ และมีปริมาณส่งออก 61,500 หาบ ถ้าตัวเลขนี้ถูกต้อง มูลค่าส่งออกจะต้องเป็นอย่างน้อย 700,000 บาท แทนที่จะเป็น 99,000 บาท ตามที่ปรากฏอยู่ในตาราง

² “รายการอื่นๆ” เป็นรายการที่รวมสินค้าหลายประเภท ซึ่งแต่ละประเภทยังมีมูลค่าไม่มาก

ที่มา D.E. Malloch, Siam, *Some general Remarks on Its Productions* (Calcutta, 1852) ความเห็นนอกจากตารางเป็นของเจมส์ ซี. อิงแกรม การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในประเทศไทย 1850-1970, ชูศรี มณีพุกษ และเฉลิมพจน์ เขียมกมลลา(แปล) (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย, 2552), หน้า 31.

การประเมินผลกระทบจากการละเมิดการค้าในระบบสนธิสัญญา

ปัญหาฝิ่นเถื่อนกับกฎหมายไทย

สนธิสัญญาเบอร์นีมีข้อบังคับไม่ให้ชาวต่างชาตินำฝิ่นเถื่อนเข้ามาขายในราชอาณาจักร แต่ปรากฏว่า ทั้งพ่อค้าจีน พ่อค้าอังกฤษ และพ่อค้าอินเดียซึ่งเป็นคนในอาณัติของอังกฤษได้ลักลอบค้าฝิ่นเถื่อน เพราะได้กำไรดี โดยเฉพาะฮันเตอร์ ที่มักอ้างความเป็นคนสนิทของรัชกาลที่ 3 กระทำในสิ่งที่ผิดกฎหมายไทยอยู่เนืองๆ พระองค์แก้ปัญหานี้ด้วยการให้สินบนนำจับ กล่าวคือ ให้เจ้าพนักงานตรวจค้นเรือต้องสงสัย เมื่อยึดฝิ่นในเรือสินค้านำไปเผาได้แล้ว ให้สินค้าอื่นๆ ในเรือเป็นค่าสินบนแก่เจ้าพนักงานส่งผลให้มีการจับเรือค้าฝิ่นเถื่อนได้เป็นจำนวนมาก ดังที่จดหมายเหตุโหรบันทึกรไว้ว่า ปี พ.ศ.

2381 จับฝิ่น ปี พ.ศ. 2382 จับฝิ่น⁴⁰ พ่อค้าหลายคนถูกยึดเรือและจับขังคุก เว้นแต่พ่อค้าที่อยู่ได้ร่วมขง อังกฤษจะถูกขับไล่ออกไป

นอกจากนั้นฝิ่นยังเป็นปัญหาที่เชื่อมโยงไปถึงการนำคนเหล่านั้นมาอยู่ภายใต้บังคับของ กฎหมายไทย ดังที่พระยาพระคลังทำหนังสือตอบคำถามของเอส จี. บอนแนม ผู้ว่าราชการเกาะปริงค์ ออฟเวลล์ สิงคโปร์ และมะละกา ในปี พ.ศ. 2383 ว่า “เรือทุกลำที่ชักธงอังกฤษเข้ามาค้าขายในประเทศ สยาม หากนำฝิ่นเข้ามาด้วย ฝิ่นนั้นจะถูกยึด และถูกนำไปเผาทิ้ง แต่ลูกเรือไม่ต้องถูกลงโทษหรือถูกคุม ขัง ทั้งนี้เป็นไปตามข้อตกลงในสนธิสัญญา”⁴¹

ฝิ่นเป็นสาเหตุสำคัญทำให้เกิดกบฏสมัคมลับหรืออั้งยี่ ปรากฏการณ์อั้งยี่ไม่ได้เกิดเฉพาะใน เมืองไทยเท่านั้น แต่เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดพร้อมกันกับหลายประเทศในเอเชีย เช่น สิงคโปร์ และชวา เนื่องจากคนจีนในย่านนี้เสพติดฝิ่นที่จักรวรรดินิยมอังกฤษนำมาขายให้ และพ่อค้าจีนในเมืองก็ขายฝิ่น ให้กับก๊วยโจนทั้งด้วยหวังผลกำไรและต้องการให้ก๊วยโจนทำงานติดที่ ผลประโยชน์ที่พ่อค้าจีนและจักรวรรดินิยมนี้อยู่ร่วมกันทำให้เกิดการมอมเมาและเอารัดเอาเปรียบค่าแรงงานก๊วยโจน เนื่องจากผู้อพยพชาวจีนที่ เข้ามาภายหลังมักเป็นชาวแต้จิ๋ว ในขณะที่คนจีนที่มีผลประโยชน์ร่วมกับผู้ปกครองเป็นคนจีนฮกเกี้ยนที่อยู่มาก่อน มีฐานะ มีการศึกษา และปรับตัวเข้ากับระบบธุรกิจของชาวตะวันตกได้ เมื่อก๊วยโจนติดฝิ่น ไปกู้ เงินกงสีของตัวเอง นานวันเข้าก็ไม่มีเงินใช้ จึงทำร้ายตัวเองและสถาปนาตนเองเป็นพี่ใหญ่ ชักชวนคนใน กงสีต่อสู้กับกงสีฝ่ายนายทุนและผู้ปกครอง กงสีของชาวแต้จิ๋วจึงมักเป็นสมัคมลับและก่อกบฏอั้งยี่เพื่อ ต่อสู้กับการเอารัดเอาเปรียบดังกล่าว และมักจะลงเอยด้วยการถูกปราบอย่างรุนแรง⁴²

ในเมืองไทย มีการสอบสวนผู้ก่อคดี พบว่า สาเหตุมาจากการคนจีนถูกจับเรื่องฝิ่นเถื่อน “พระยา มหาเทพจับฝิ่นแล้วก็ปล่อยไป เห็นว่ามั่งมีขึ้นแล้วก็จับตัวมาชำระเอาเงินเสียอีก ทำดังนี้หลายครั้งหลาย คน อ้ายจีนเฝียวผูกใจเจ็บแค้นจึงคบคิดกันเป็นนายตัวเหี้ยขึ้น...”⁴³ เมื่อตัวเหี้ยไม่พอใจ ก็ชักชวนคนจีน ในกงสีเดียวกัน เช่น กงสีแต้จิ๋ว “จีนหลงจูนายโรงหีบก็เป็นพวกตัวเหี้ยหลายคน” และกงสีแคะ “จีนไล่ฮี แคะแซ่ชีว...ชวนข้าพเจ้าว่าเป็นแซ่เดียวกัน”⁴⁴ ให้ร่วมมือด้วย จนกลายเป็นการกบฏขึ้นทั้งที่เมืองนคร ไชยศรีและจะเข็งเทรา กบฏอั้งยี่ของเมืองอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายทั้งสองเมืองนี้ถูกปราบอย่างหนัก

⁴⁰ จดหมายเหตุไรรวม 3 ฉบับ, หน้า 53.

⁴¹ เฮนรี เบอร์นีย์, เอกสารเฮนรี เบอร์นีย์ เล่ม 14, หน้า 133.

⁴² Carl A. Trocki, *Opium and Empire...*, p. 1-6.

⁴³ ปี พ.ศ. 2391 เดือน 4 จับจีนคิดกบฏที่เมืองนครไชยศรี เดือน 5 จับจีนเมืองจะเข็งเทราคิดกบฏ. ดู ประชุมจดหมายเหตุ ไรรวม 3 ฉบับ, หน้า 65 และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2, หน้า 123 .

⁴⁴ “ลำเนาค้าให้การจีนไว้ว่าด้วยเรื่องอั้งยี่เมืองจะเข็งเทรา,” หอสมุดแห่งชาติ, หนังสือสมุดไทย, (เอกสารคัดลอก), จ.ศ. 1210(พ.ศ. 2391) เลขที่ 155.

เฉพาะที่จะชิงเทรามีคนจีนตายถึง 3,000 กว่าคน เห็นได้ว่าสิ่งที่ทำให้คนจีนเหล่านี้กอบกฏ และกล้าต่อสู้กับทางการคือ การเสพติดฝิ่น

นโยบายปราบปรามฝิ่นเถื่อนของรัฐบาลได้ผลเป็นที่น่าพอใจ ดังปรากฏในข้อมูลจากสิงคโปร์ว่า ในปี พ.ศ. 2389 ยอดขายฝิ่นได้ลดลงมาก จากเมื่อ 10 ปีก่อนที่มีฝิ่นมาขายเมืองไทย 31 หีบ เหลือเพียง 3 หีบเท่านั้น⁴⁵

ถึงแม้รัชกาลที่ 3 จะทรงสนับสนุนให้ราษฎรซื้อขายกันเป็นอาณานิคมประโยชน์ แต่ปัญหาฝิ่น เป็นสิ่งที่ต้องประเมินผลดีผลเสีย เนื่องจากจีนเองก็พ่ายแพ้ในสงครามฝิ่นเพราะไปขัดผลประโยชน์ของพ่อค้าอังกฤษ อีกทั้งการค้าฝิ่นยังนำไปสู่ปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตซึ่งทำให้กฎหมายไทยไม่ศักดิ์สิทธิ์ การกลับมาผูกขาดสินค้าส่งออกอีกครั้งหนึ่งจึงอาจเป็นการลงโทษพ่อค้าอังกฤษที่ค้าฝิ่นเถื่อน และเห็นว่ามีความเสี่ยงในการคบหาสมาคมกับพ่อค้าอังกฤษ และหากจะต้องเกิดสงคราม รัชกาลที่ 3 ก็ทรงเตรียมรับมืออังกฤษโดยการปรับปรุงป้อมที่ปากน้ำ ทำโซ่ผูกกับไม้ซุงขวางแม่น้ำเจ้าพระยา สั่งซื้อเรือกลไฟ อาวุธ และลูกปืน แม้จะดูเหมือนเป็นการเกินกำลังที่จะรับมือกับมหาอำนาจได้ก็ตาม

การรักษาสัมพันธไมตรีกับอังกฤษ

การรักษาสัมพันธไมตรีกับอังกฤษเป็นเรื่องยาก เพราะอังกฤษมีแสนยานุภาพทางทหารเหนือกว่าไทยมาก ความเกรงจะสูญเสียอิทธิปไตย รัชกาลที่ 3 จึงจำกัดความสัมพันธ์กับอังกฤษไว้เพียงด้านการค้ากับสิงคโปร์เท่านั้น ดังเช่นที่ บาทหลวงปาลเลกัวซ์เล่าไว้ว่า

ครั้งใดที่ชาวอังกฤษแสดงเจตจำนงจะสร้างสัมพันธภาพทางการเมืองขึ้น
พระเจ้าแผ่นดินก็จะทรงตอบบายเบี่ยงเสียว่าให้เป็นไปตามหนังสือสัญญาเดิม
ก็แล้วกัน ด้วยเหตุนี้เอง เมื่อเร็วๆ นี้พระองค์ท่านจึงปฏิเสธเด็ดขาดใน
อันที่รัฐบาลอังกฤษจะตั้งสถานกงสุลขึ้นที่บางกอก...เพราะความกลัวของรัฐบาล
ไทยที่มีอยู่ต่อชาวอังกฤษ⁴⁶

อันที่จริง สนธิสัญญาเบอร์นีเคยได้รับการแก้ไขมาครั้งหนึ่งแล้ว เมื่อต้นปี พ.ศ. 2385 รัชกาลที่ 3 ได้มอบหมายให้เจ้าพระยาพระคลัง ทำจดหมายถึงรัฐบาลอังกฤษที่อินเดียในฐานะคู่สัญญาขอเสนอแก้ไขข้อ 13 ในสนธิสัญญาสัมพันธไมตรีจากเดิม

ข้อ 13...อังกฤษสัญญาต่อไทยว่าไม่ต้องการเอาเมืองไทร อังกฤษไม่รบกวาน
เมืองไทย แลไม่ให้พระยาไทรคนเก่า(ปะแงรัน)กับบ่าวไพร่ของพระยาไทร
คนเก่าไปรบกวานทำอันตรายสิ่งหนึ่งสิ่งใด ณ เมืองไทร แลเมืองอื่นๆ ซึ่งขึ้น

⁴⁵ Won Lin Ken, The Trade of Singapore..., p. 116.

⁴⁶ มงซิญเอร์ ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, หน้า 200.

อยู่กับเมืองไทย แลอังกฤษสัญญาว่าจะจัดแจงให้พระยาไทรบุรีคนเก่าไปอยู่เมืองอื่น ไม่ให้พระยาไทรคนเก่าอยู่ที่เมืองเกาะหมาก เมืองไทร เมืองเประ เมืองสลาหง เมืองพม่า...⁴⁷

มาเป็น

...อังกฤษสัญญากับไทยว่าอังกฤษไม่ยกได้เมืองไทรและจะไม่ยกไปตีเมืองไทร แล้วสัญญาว่าจะไม่ให้พวกเจ้าเมืองไทรเก่า ซึ่งเป็นคนร้ายทำวุ่นวายในเมืองไทรและเมืองอื่นๆ ที่ขึ้นแก่เมืองไทยต่อไปได้ จะไม่ให้อาศัยอยู่ที่เมืองเกาะหมาก เมืองเประ เมืองสะลังงอ และเมืองพม่า⁴⁸

เนื่องจากพระยาไทรบุรี(ปะแงรัน)ขอเข้ามาพระราชทานอภัยโทษ และได้รับราชานุญาตให้กลับไปครองเมืองไทรบุรีดังเดิม สถานการณ์ที่เปลี่ยนไปนี้เป็นเหตุผลที่เสนอให้อังกฤษแก้ไข และได้รับการตอบสนองด้วยดีในปีเดียวกัน ดังนั้นการแก้สัญญาการค้าก็นำเป็นเรื่องที่ชดเชยให้ได้ เมื่อพิจารณาถึงความพ่ายแพ้ของจีนและพม่าต่ออังกฤษ แต่พระองค์ก็ทรงบำเพ็ญมาโดยตลอด D.R. Sar Desai นักประวัติศาสตร์ยังอดสงสัยไม่ได้ “ทัศนคติของรัชกาลที่ 3 เป็นเรื่องที่ยากจะอธิบาย”⁴⁹

สำหรับอังกฤษแล้ว ไทยถูกมองว่าเป็นอุปสรรคเพียงหนึ่งเดียวในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ไม่ยอมเปิดรับนโยบายตลาดการค้าเสรีของอังกฤษ ข้อเรียกร้องนี้มีมาอย่างต่อเนื่อง หลังจากทำสนธิสัญญาเบอร์นี้อย่างไรก็ตาม ในปี พ.ศ. 2380 หอการค้าของสิงคโปร์ได้รับการก่อตั้งขึ้นโดยมีสมาชิกทั้งพ่อค้ายุโรป และพ่อค้าท้องถิ่นได้รวมตัวกันเพื่อปกป้องผลประโยชน์ทางการค้าของพ่อค้าในสิงคโปร์รวบรวมข่าวสารเกี่ยวกับการค้า รวมทั้งเป็นสื่อกลางในการติดต่อกับรัฐบาล⁵⁰ หนึ่งในข้อเรียกร้องของหอการค้านี้คือให้รัฐบาลอังกฤษใช้มาตรการต่างๆ ให้ไทยแก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นี้อย่างเร็ว ทั้งนี้เพื่อให้ไทยอนุญาตส่งออกข้าว และหวังให้ไทยเป็นอีกแหล่งหนึ่งในการระบายสินค้าสิ่งทอจากประเทศแม่

ในปี พ.ศ. 2392 รัฐบาลอังกฤษได้ตัดสินใจส่งเซอร์ เจมส์ บรุก ซึ่งมีฉายาเป็นราชาแห่งซาราวัค มาเป็นทูตขอแก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นี้อย่างรวดเร็ว เขามาถึงเมืองไทยเมื่อวันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2393 สถานภาพทูตแห่งพระนางเจ้าวิคตอเรียของเซอร์เจมส์ บรุก มีอยู่สูงกว่าร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี้อย่างเป็นตัวแทนของผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่อินเดีย บรุกได้เสนอร่างสนธิสัญญาใหม่ให้รัฐบาลไทยพิจารณา เขาใช้เวลาเดือนกว่าในการเจรจาต่อรองกับรัฐบาลไทย

⁴⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2, หน้า 80 .

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 80.

⁴⁹ D.R. Sar Desai, *British Trade and Expansion...*, p. 85.

⁵⁰ อภิชา ชูดีวงศ์พิสิฐรัฐ, “ลักษณะทางเศรษฐกิจและการเมืองของความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับสิงคโปร์ พ.ศ. 2398-2461,” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547, หน้า 32.

รัชกาลที่ 3 ทรงทราบข่าวการมาถึงของบรูกส์ล่วงหน้า เพราะก่อนที่บรูกส์จะมาถึง ทรงให้ขุนนางคนสนิทจดข้อรับสั่งออกมา 2 ครั้งเว้นระยะห่าง 1 วัน คือวันที่ 3 และวันที่ 4 เดือน 9 หลังจากนั้นก็ยังติดตามงาน อาทิ การตรวจร่างจดหมายตอบ เป็นต้น ข้อรับสั่งครั้งแรก ทรงมีพระราชดำริว่า อังกฤษน่าจะต้องการแก้ไขเพียงข้อเดียวคือ คำภาษีปากเรือ ทรงเห็นว่า ลดมากกว่านี้อีกไม่ได้แล้ว และเป็นปกติวิสัยของพระองค์ที่จะไม่ตัดสินพระทัยเพียงลำพัง ถึงแม้จะไม่เห็นด้วย เพราะจะเป็นการเสี่ยงให้อังกฤษเข้ามาแทรกแซงทางการเมือง จะขอชังพระทัยอีกครั้งและขอให้ที่ประชุมขุนนางประเมินผลดีผลเสียให้รอบคอบก่อน ดังปรากฏในจดหมายเหตุเซอเซมสบรุก

ความฝรั่งเศสครั้งนี้ควรเสนาบดีจะได้ปรึกษาหาฤกษ์กัน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ดำรัสไว้แล้วแต่ข้อค่าธรรมเนียมข้อเดียวว่าจะเข้ามาขอให้ลด จะขอน้อยที่ไหน จะขอก็จะขอมาก ๆ เราจะยอมลดให้ตามใจดีฤกษ์จะไม่ยอมลดให้ดี...เจ้าพญาพระคลังกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า...ครั้นจะไม่ลดให้ก็จะเสียทางไม่ตรีไป ถ้าวาลดให้แล้ว ต่อไปข้างนำเอ็งมาจะมีกำปั่นเข้ามาค้าขายก็เห็นจะไม่มากขึ้นสักชีลำนักหนา คงจะมีเข้ามาค้าขายแต่กำปั่นสุรตมมไบ กับกำปั่นเมืองใหม่เข้ามาบรรทุกของคนอยู่ที่นี้สักลำหนึ่ง 2 ลำ ความข้างฝ่ายกรุงเทพฯก็ยังคงข้องอยู่ด้วยเขตแดนเมืองกระ เราจะได้ยกขึ้นว่ากับเขาบ้าง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ดำรัสว่ายังไม่ทรงเห็นด้วย จะทรงพระราชดำริห์ดูก่อน ถ้าวาลดให้จะมีคุณอย่างไร จะมีโทษอย่างไร ถ้าวาลดให้จะมีคุณอย่างไร จะมีโทษอย่างไร⁵¹

กระแสนับสั่งครั้งหลังสุด ได้บอกเล่าถึงความพยายามของพระองค์ในการปรึกษาผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย เริ่มจากเจ้านาย และขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับการพาณิชย์ ปรากฏว่า เสียงส่วนใหญ่เอนเอียงมาทางพระองค์ คือให้ปฏิเสธไปก่อน แต่กระนั้นพระองค์ก็ยังเห็นว่าอาจไม่รอบคอบพอ ต่อมาจึงขอให้เจ้านาย และขุนนางชั้นผู้ใหญ่ทุกฝ่าย จนแม้ขุนนางชั้นผู้น้อย ก็ให้ร่วมปรึกษาดู เพราะการแก้ไขสัญญาครั้งนี้เป็นเรื่องใหญ่ของแผ่นดิน

อย่าได้ถือทิฐิมานะแก่งแย่งให้เสียราชการไป ถ้าผู้ใดจะเห็นว่าให้ลดค่าธรรมเนียมดี ถ้าวาลดให้จะดี พวกที่เห็นว่าจะลดให้มันแลดีจะมีสักชีคน ที่เห็นว่าไม่ลดให้มันแลดีจะมีสักชีคน พวกที่เห็นว่าลดให้ดีนั้น ให้ตรีกตรองการนำการหลังดูจรรอบคอบ จะมีคุณอย่างไรบ้าง จะมีโทษอย่างไรบ้าง ที่พวกเห็นว่าไม่ลดให้ดีนั้น ก็ให้ตรีกตรอง

⁵¹ จดหมายเหตุเรื่องเซอเซมสบรุก เข้ามาขอทำสัญญาในรัชกาลที่ 3 เมื่อปีจอ พ.ศ. 2393 (พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, 2466), หน้า 17-18.

การนำการหลังดูให้รอบคอบ จะมีคุณอย่างไรบ้าง จะมีโทษอย่างไรบ้าง ฉันใดสมณซึ่ง
พราหมณ์ไฟร์ฟ้าเข้าแผ่นดินจะได้อยู่เย็นเป็นสุขนั้นแล⁵²

นอกจากนั้นยังทรงปฏิเสฐที่จะให้เสียงของพระองค์มีน้ำหนักกว่าเสียงของขุนนางส่วนใหญ่
เนื่องจากการมาของทูตอังกฤษครั้งนี้ ไม่ใช่เหตุข้อพิพาทดินแดนอันเป็นประเด็นการเมือง แต่เป็นเรื่อง
ของการพาณิชย์ ที่ระดับเจ้าหน้าที่และพ่อค้าอังกฤษผลักดันให้มาขอแก้ไขสนธิสัญญาการค้า ไม่ว่าจะมดี
ฝ่ายขุนนางไทยจะออกมาอย่างไร ก็เป็นเรื่องของงานในระดับเดียวกัน ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องที่จะมีผล
ผูกพันพระองค์ในฐานะพระเจ้าแผ่นดิน อังกฤษจะหาเหตุเป็นการหมิ่นเกียรติของเจ้าอังกฤษไม่ได้ หรือ
อีกนัยหนึ่งการกันพระองค์ไว้ช่วยให้ฝ่ายไทยมีข้ออ้างว่าเป็นมดีของขุนนาง หากผลลัพธ์ออกมาเป็นโทษ
ที่อังกฤษยกระดับเปิดสงครามระหว่างรัฐ แต่กว่าจะถึงขั้นนั้น พระมหากษัตริย์ก็น่าจะยังมีโอกาสขอ
เจรจาทบทวนมดีได้ ดังที่ทรงตรัสว่า

...ซึ่งเซมสับรุกเข้ามาพูดจาครั้งนี้ เจ้าวิลาสก็เป็นเจ้าผู้หญิง จะคิดราชการให้
เข้ามาพูดจาหาเหตุพาลวิวาทถึงเพียงนี้ได้เจียวฤา ๆ จะเป็นแต่ขุนนางเขา
ปฤกษาหาถาพพร้อมกันให้เข้ามา ถาจะเป็นการของเซมสับรุกรับธุระลูกค้า
เข้ามาพูดจาขู่เล่นตามสบายใจดอกกระมัง ถ้าเห็นว่าเป็นการของขุนนางเขา
ให้เข้ามา ก็จะต้องเป็นการของขุนนางฝ่ายเราบ้าง⁵³

สิ่งที่สะท้อนถึงปรัชญาการค้าแบบปฏิบัตินิยมของพระองค์คือ การขอให้ทุกคนพิจารณาไปที่
ผลลัพธ์ของการตัดสินใจและผลลัพธ์ดังกล่าวมุ่งไปที่ผลประโยชน์ของราษฎรไม่ใช่ผลประโยชน์ส่วนตัว
ของคนใดคนหนึ่ง

การดำเนินการเจรจาต่อจากนั้นจึงเป็นเรื่องของข้าราชการดังที่ทรงมีพระราชประสงค์ไว้แต่แรก
และไม่ได้เป็นเพราะพระองค์ทรงพระประชวรหนักใกล้สวรรคต เนื่องจากในเดือน 10 ยังเสด็จออกพระที่
นั่งอมรินทรวินิจฉัย พิจารณาร่างหนังสือตอบเซอร์เจมส์ บรุก ทั้ง 4 ฉบับ และได้แก้ไขข้อความ “ตก
แทรกลงบ้างวงกาเสียบ้าง”⁵⁴ ความเห็นของเจ้าพระยาพระคลังที่ปรากฏอยู่ในจดหมายตอบเซอร์เซมบรุก
จึงเป็นมดีของขุนนางไทยที่พระองค์ทรงรับรู้ในทุกขั้นตอน ถึงแม้โดยส่วนตัวแล้ว เจ้าพระยาพระคลัง
และจมีนไวยวรรณารถ บุตรชาย เคยมีความเห็นแต่แรกว่า ยินดีที่จะลดค่าภาษีปากเรือให้อังกฤษก็ตาม

ภารกิจของบรุกประกอบด้วยหัวข้อการเจรจาต่อไปนี้ คือยกเลิกสนธิสัญญาเบอร์นี้อยู่ เพราะมีตัว
กีดขวางพระราชไมตรี ได้แก่ ข้อ 6 ข้อ 10 ข้อ 7 และข้อ 9 แล้วเสนอร่างสนธิสัญญาใหม่มีทั้งหมด 9 ข้อ

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 34-50.

ขึ้นใช้แทน สิ่งใหม่คือ อนุญาตให้คนอังกฤษตั้งบ้านเรือนและมีกงสุลคอยดูแล และแก้ไขสัญญาการค้าใน ประเด็นดังนี้ คือ ลดค่าภาษีปากเรือเหลือวาละ 500 บาท และยกเลิกการเก็บภาษีข้าวสาร น้ำตาลทราย ครั้ง เขาสัตว์ น้ำตาลทรายแดง เกลือ และไม้ฝาง เพราะทั้งภาษีปากเรือและเจ้าภาษีเป็นตัวขัดขวางไม่ ให้การค้าขายเป็นไปโดยเสรี สิ่งที่ไทยเสียประโยชน์ อังกฤษจะชดเชยให้ด้วยการยอมเสียภาษีสินค้า 7 อย่าง ได้แก่ น้ำมัน ปืน ลูกปืน ดินปืน เหล็ก กระทะเหล็ก เหล็กกล้า สุรา ไม้สัก และจะซื้อข้าวสารจาก ไทยด้วยคาดว่าจะนำรายได้อันมหาศาลเข้าท้องพระคลังหลวงได้⁵⁵

คำตอบที่บรูคได้รับคือ ยังไม่ควรแก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นี้อย่างไร เพราะให้ประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่ายดี อยู่แล้ว การขอแก้ไขสัญญาครั้งนี้ ไทยเกรงว่าอังกฤษจะได้ประโยชน์เพียงฝ่ายเดียว อาทิ การขอตึงกงสุล การขอลดภาษีปากเรือ ขอให้ไทยยอมขายข้าว และขอให้ไทยยกเลิกการเก็บภาษี เป็นต้น ฝ่ายไทยยังคง เห็นว่าที่ผ่านมา สนธิสัญญาเบอร์นี้อย่างไรก็ไม่อาจรับประกันได้ว่า จะมีจำนวนเรือสินค้าเพิ่มและการค้าจะ ขยายตัวมากกว่าเดิม ครั้งนี้ก็คงไม่ต่างกัน ไทยคงสูญเสียรายได้เพียงฝ่ายเดียว “ไม่คิดปราณีกับเรา ทั้งหลาย เจ้าของบ้านเจ้าของเมืองบ้างเลย”⁵⁶

การถูกปฏิเสธจากพระมหากษัตริย์ของประเทศเล็กประเทศหนึ่ง สำหรับจักรวรรดินิยมอังกฤษ แล้ว เป็นสิ่งที่สร้างความขุ่นเคืองให้เซอร์เจมส์ บรูค มิใช่บ่อย เขาโกรธมากเมื่อเดินทางออกจาก กรุงเทพฯ มีถ้อยคำตอบรัฐบาลไทยในเชิงข่มขู่ว่า การปฏิเสธครั้งนี้เป็นการเสี่ยงที่ไทยอาจถูกบรูค ดินแดน “มีความเสียหาย ด้วยเสนาบดีในกรุงเทพฯ ลืมเสียซึ่งความหนักหน่วงอายุซึ่งจะยืดยาวไป ข้างหน้าและยศศักดิ์ซึ่งพระมหากษัตริย์ได้ชูปเลี้ยง”⁵⁷ ในที่สุดทูตอังกฤษก็ได้รับการปฏิเสธไม่ต่างจาก บัลลัสเตีย ทูตอเมริกัน ที่ประสบกับความล้มเหลวมาก่อนหน้า

อย่างไรก็ตามความเห็นของหอการค้าสิงคโปร์ก็ไม่ได้เป็นเนื้อเดียวกันนัก กล่าวคือมีทางเลือก ของการปฏิบัติต่อรัฐบาลสยามอยู่ 2 ทาง ทางเลือกแรกคือใช้มาตรการเด็ดขาด อาทิ ส่งเรือปืนมาบังคับ ให้สยามทำสนธิสัญญาใหม่ แต่ทางเลือกแรกนี้มีบริษัทในประเทศอังกฤษสนับสนุนเพียง 10 บริษัทซึ่ง เป็นส่วนน้อย เพราะบริษัทเหล่านั้นเกรงว่าอเมริกาจะอาศัยช่วงชุลมุนมาสร้างอิทธิพลต่อรัฐบาลสยาม แทน เช่น อาจได้สิทธิซื้อน้ำตาลทรายทั้งหมดไปขายเมืองท่าที่เปิดใหม่ในจีน พ่อค้าอังกฤษในสิงคโปร์ก็ จะเสียผลประโยชน์ ส่วนอีกทางเลือกหนึ่งคือ รอเวลาเปลี่ยนแผ่นดิน เนื่องจากพ่อค้าอังกฤษต้องอาศัย พ่อค้าจีนซึ่งเป็นเครือข่ายของราชสำนักสยามขนส่งสินค้าอังกฤษให้พ่อค้ารายย่อยอีกต่อหนึ่ง ถ้าเกิด สงคราม พ่อค้าคนจีนคงไม่ให้ความร่วมมือแก่อังกฤษ ผลประโยชน์ด้านนี้เป็นมูลค่าไม่ใช่น้อย การค้า

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 50.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 90.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 96.

สิงคโปร์ก็จะพลอยมีปัญหาตามไปด้วย ดังนั้นหากการค้าสิงคโปร์จึงตัดสินใจทำตามทางเลือกที่สอง⁵⁸

แม้จะไม่มีหลักฐานว่า รัชกาลที่ 3 ทรงทราบมติของรัฐบาลอังกฤษหรือไม่ แต่พระองค์ก็ประเมินได้ถูกต้องที่ว่า รัฐบาลอังกฤษไม่ประสงค์ที่จะใช้นโยบายแข่งกร้าวกับพระองค์ เพราะเครือข่ายการค้าเรือสำเภอนั้นเข้มแข็งและกว้างขวางของราชสำนักสยามเป็นข้อได้เปรียบที่อังกฤษไม่สามารถช่วงชิงได้

การปรับองค์กรทางเศรษฐกิจเพื่อรองรับการเจรจาต่อไป

การประเมินผลสำเร็จด้วยผลลัพธ์ที่จับต้องได้ เป็นลักษณะสำคัญของปรัชญาการค้าของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังคำตรัสที่ว่า “ให้ตรีภตรองการนำการหลังดูให้รอบคอบ จะมีคุณอย่างไรบ้าง จะมีโทษอย่างไรบ้าง” แม้การตัดรอนเซอร์เจมส์ บรุกจะดูเหมือนว่าพระองค์ต่อต้านการเปลี่ยนแปลง แต่หากพิจารณาไปถึงการเตรียมบุคลากรสำหรับการเจรจาครั้งนี้แล้ว จะพบว่าพระองค์ยอมรับให้คนรุ่นใหม่เข้ามามีส่วนร่วมตัดสินใจด้วย หากจะต้องเผชิญหน้ากับการท้าทายของอังกฤษในอนาคต การปรับองค์กรทางเศรษฐกิจให้เข้ากับยุคสมัยมีความจำเป็น ซึ่งพระองค์ได้เตรียมพร้อมไว้ดังนี้

1. การเปิดโอกาสให้คนรุ่นใหม่ได้มีส่วนในการเจรจาทางการทูต คนรุ่นใหม่นี้ครอบคลุมทั้งเจ้านาย ขุนนาง และพ่อค้า คนรุ่นใหม่ในหมู่เจ้านาย ได้แก่ เจ้าฟ้ามงกุฎ เจ้าฟ้าจุฑามณี และพระองค์เจ้าวงศาธิราชสนิท เจ้านายเหล่านี้มาช่วยงานด้านแปลเอกสารสัญญาและเทียบเคียงภาษาให้ถูกต้องตรงกันเนื่องจากมีความรู้ภาษาอังกฤษ และรู้ขนบธรรมเนียม รวมทั้งวิทยาการของชาวตะวันตกเป็นอย่างดี ทั้งนี้เพื่อไม่ให้ถ้อยคำภาษาผูกมัดให้ไทยต้องเสียผลประโยชน์ ส่วนขุนนางรุ่นใหม่ ได้แก่ เจ้าหมื่นไวยวรนาถ(ช่วง) และจมีนราชามาตย์(ข้า) บุตรเจ้าพระยาพระคลัง(ดิศ) และพระยาอุไทยธรรมราชบุตรเจ้าพระยานคร(น้อย) ขุนนางรุ่นใหม่เหล่านี้ให้มาเรียนรู้งานบริหารเพื่อเตรียมพร้อมรับอำนาจต่อจากขุนนางรุ่นอาวุโส และส่วนของพ่อค้าได้แก่ พระยาสวัสดิวาริ(นิม) จางวางเจ้าภาษี นับเป็นครั้งแรกที่พระมหากษัตริย์ได้เปิดโอกาสให้กลุ่มพ่อค้าเข้ามามีส่วนร่วมในการพิจารณาสนธิสัญญาที่มีผลกระทบต่อสิทธิประโยชน์ของพวกเขาโดยตรง

2. คนรุ่นใหม่ข้างต้นเป็นกำลังสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจไทย โดยใช้สามประสาน ได้แก่ เจ้านาย ขุนนาง และพ่อค้า เนื่องจากในอนาคต ไทยคงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องเผชิญหน้ากับนโยบายใช้การทหารนำการพาณิชย์ของอังกฤษ มีวิธีเดียวคือต้องก้าวให้ทันวิทยาการและคล้อยตามระบบการค้าแบบเสรีที่มีอังกฤษเป็นผู้นำ การปรับองค์กรทางเศรษฐกิจเพื่อรองรับความเปลี่ยนแปลงจึงเป็นภารกิจสุดท้ายที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมอบให้แก่คนรุ่นใหม่เหล่านี้

⁵⁸ Won Lin Ken, The Trade of Singapore..., p. 145.

จักรพรรดิราชผู้ปราศจากข้างเฝือก

ปรัชญาสำนักปรากฏการณ์วิทยาซึ่งผู้วิจัยใช้เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์นี้ มีหลักการอยู่ว่า อัตวิสัยเป็นพื้นฐานของวัตถุวิสัย อัตวิสัยดังกล่าวเป็นจิตสำนักอันน้อมนำไปสู่การสร้างรูปธรรมที่จับต้องได้⁵⁹ ดังการค้นพบทางวิทยาศาสตร์ที่เกิดมาจากจิตสำนึกของนักปฏิบัติที่มุ่งทดสอบความเชื่อเพื่อให้ทุกคนเข้าใจผลลัพธ์ได้ตรงกัน ด้วยหลักการดังกล่าว ปรากฏการณ์ความมั่งคั่งทางทรัพย์สินในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงไม่ได้เกิดมาจากการบีบคั้นของปัจจัยภายนอกจนไม่มีทางเลือก หากแต่เป็นผลมาจากจิตสำนึกของตัวบุคคลในฐานะที่เป็นองค์ประธาน (Subject) เนื้อหาในส่วนนี้เป็นการสังเคราะห์ตรรกะภายในจิตสำนึกที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จ หรือศัพท์ที่ใช้ในงานวิจัยนี้คือปรากฏการณ์การค้ำของพระองค์

ในสายตาของชาวต่างชาติ รัชกาลที่ 3 ทรงขึ้นครองราชย์สมบัติด้วยวิธีการที่ผิดไปจากธรรมเนียมปฏิบัติของพวกเขา แต่ในเมืองไทย ข้อครหาที่ไม่มีผล เพราะทรงขึ้นครองราชย์ด้วยวิธีอันเกษมสันติ อันเป็นการพร้อมใจกันของเจ้านายและขุนนางตามคติธรรมราชาของพุทธศาสนา ถึงกระนั้นพระองค์ก็ยังประสบกับอีกข้อครหาหนึ่งคือ การไม่มีข้างเฝือกคู่บารมีแม่แต่ข้างเดียว เพราะสำหรับผู้ปกครองที่จะหมุนกงล้อแห่งธรรมไปยังดินแดนต่าง ๆ ได้ ผู้คนในภูมิภาคนี้ เชื่อกันว่า จะต้องมีการค้ำเฝือกอยู่ในความครอบครองเป็นจำนวนมาก ดังนั้นผู้วิจัยจึงเห็นว่า การปราศจากข้างเฝือกนี้เป็นเหตุจูงใจสำคัญที่ทำให้พระองค์ต้องแสดงผลงานทางเศรษฐกิจให้เป็นที่ประจักษ์แก่นานาประเทศ

ปราบดาภิเษกเจ้า	ธรณินทร์
กรมเจษฎาบดินทร์	กล่าวอ้าง
ปราชญ์ใต้ใต้สดับยิน	ดีช่วย เดิมมา
เฉลิมพระเกียรติเจ้าข้าง	เฝือกผู้ฟัง ⁶⁰

โคลงยอพระเกียรติข้างต้น ทรงพระราชนิพนธ์ถวายพระราชบิดาในพระวโรกาสที่มีข้างเฝือกมาสู่พระบารมีมากถึง 3 ข้าง อันเป็นที่มาของพระนาม “พระเจ้าข้างเฝือก” ของรัชกาลที่ 2 ความในพระราชนิพนธ์แสดงการน้อมรับว่า ข้างเฝือกเป็นหนึ่งในเครื่องแสดงบุญญาบารมีขององค์จักรพรรดิราช อันประกอบด้วย ข้างแก้ว จักรแก้ว ม้าแก้ว ขุนพลแก้ว ขุนคลังแก้ว นางแก้ว และดวงแก้ว

ครั้นเมื่อขึ้นครองราชย์ พระองค์ก็ทรงรอคอยที่จะมีข้างเฝือกคู่บารมีของพระองค์ แต่ตลอดรัช

⁵⁹ Edmund Husserl, *The Phenomenology of Internal Time Consciousness*, p. 21-22. และดู จริยา นवलนินันต์. “ตัวแบบแห่ง Intentionality ในฐานะที่เป็นการตีความเนื้อหาในคำบรรยายระยะแรกของฮุสเซอร์ลด้วยปรากฏการณ์วิทยา.” *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยหอการค้าไทย*. 26, 3 (กันยายน-ธันวาคม 2549) : 170.

⁶⁰ นุชนารถ กิจงาม, “พระราชพิธีบรมราชาภิเษก : ประวัติศาสตร์จารีต...”, หน้า 43.

สมัย กลับพบแต่ข้างสีประหลาด 20 ข้าง ดังที่ทรงตรัสว่า “จะหาข้างสำคัญสักข้างหนึ่งก็ไม่ใครจะได้เอาเลย จะได้ก็เป็นแต่สีประหลาดบ้างเล็กน้อย”⁶¹ ที่พอจะตัวขาวบ้าง ก็กลับมีสีดำที่ตา เล็บ ขน และหาง ถึงจะมีคนกราบทูลว่า “กลิ่นตัวเหม็นคาวเป็นข้างโรค” ก็ทรงแย้งว่า เป็น “ข้างเผือกหางดำไม่ได้หรือ”⁶² ทรงโปรดฯ ให้สมโภชเป็นพระยามงคลนาคินทร์ได้ไม่นานก็ล้ม

ในสมัยโบราณ ความเชื่อโชคลางมีอิทธิพลที่สามารถบงการชีวิตผู้คนให้เกิดเหตุร้ายและดีได้ ไม่เว้นแม้แต่องค์พระมหากษัตริย์ พระองค์ก็ทรงกริ่งเกรงจะถูกชี้ชะตาเช่นเดียวกัน ดังในปี พ.ศ. 2382 เพียงแค่ยอดพระเจดีย์ใหญ่ 3 องค์ที่วัดพระเชตุพนเอียง พระองค์ยังไม่เสด็จออกจากราชการถึง 7 วัน เพราะไม่สบายพระทัย และวิงเวียนพระเศียร ทรงตรัสว่า “ข้างกระไรเลย เอียงหมดทั้ง 3 องค์ทีเดียว จะเหลือให้สักองค์หนึ่งก็ไม่ได้”⁶³ ยิ่งไม่มีข้างเผือก จะยิ่งบั่นทอนกำลังพระทัยสักเพียงใด แม้เจ้านายชั้นสูงจะพยายามตีความปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติอื่นที่เกิดขึ้นในรัชสมัยนี้ว่าเป็นสิ่งเสริมบารมีของพระองค์ เช่น แผ่นดินไหวหลังจากพิธีราชาภิเษก “เพียงทรงจักรแก้วแผ้วพื้นแผ่นดินเลื่อน...ด้วยผลบารมีสามสิบทิศ”⁶⁴ และแผ่นดินไหวในปี พ.ศ. 2376 ถึง 2 ครั้งซ้อนว่าหมายถึง “พระบารมีจะยืนยิ่งเป็นมิ่งมงกุฏกรุง”⁶⁵ อันเป็นการให้กำลังใจพระทัยแล้วก็ตาม แต่ก็เชื่อว่า จะหักล้างความเชื่อเรื่องข้างเผือกได้

ถึงกระนั้นพระองค์ก็มีได้ย่อท้อ ทรงใช้ผลงานเป็นเครื่องพิสูจน์ความเป็นพระมหากษัตริย์ที่ดี นอกจากจะทรงงานหนักจนย่ำรุ่งแล้ว พระองค์ยังไม่เคยเว้นการทรงบาตรและบริจาคทาน เวลา นอกเหนือจากพระราชกิจทรงใช้หมดไปกับการค้นคว้าทดลองสิ่งใหม่ อาทิ การออกแบบก่อสร้าง และการเพาะพันธุ์พืชแปลกถิ่น เป็นต้น นวัตกรรมทั้งหลายในรัชสมัยนี้ล้วนเน้นไปที่การนำไปใช้ประโยชน์ได้ จนกระทั่งได้รับการยอมรับว่า รัชสมัยของพระองค์ สยามประเทศมีเศรษฐกิจที่มั่งคั่งเหนือกว่ารัฐใกล้เคียงทั้งหมด ถึงแม้จะมีเสียงบ่นเรื่องข้าวยากหมากแพงและต้องจ่ายภาษีในอัตราที่สูงขึ้น แต่กลับไม่มีกบฏชาวนาแม้แต่ครั้งเดียว ข้อเท็จจริงจึงมีอยู่ว่า แม้ไม่มีข้างแก้วประจำรัชกาล เงินทองก็สามารถบันดาลความสุขให้ราษฎรได้ อย่างไรก็ดีมากกว่าที่พระองค์จะเอาชนะกับคติความเชื่อที่ครั้งหนึ่งพระองค์และราษฎรเคยยอมรับนั้นไม่ใช่เรื่องง่าย แม้ไม่อาจหักหาญความเชื่อเดิมได้อย่างสิ้นเชิง แต่พระองค์ก็ได้ลดทอนความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติให้เปลี่ยนมาเป็นความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งศักยภาพที่จะแสวงหาทรัพย์สินเงินทอง ดังคำที่ทรงมักตรัสอยู่เสมอคือ “ให้ซื้อขายกันเป็นอาณาประโยชน์”

⁶¹ หลวงอุดมสมบัติ, จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ, หน้า 225.

⁶² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1, หน้า 163.

⁶³ หลวงอุดมสมบัติ, จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ, หน้า 212-3.

⁶⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชวิจารณ์ใน..., หน้า 549.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 552-3

ครั้งล่วงเข้ารัชสมัยมาได้ยี่สิบปี มีรายงานว่าได้พบช้างเผือกที่เมืองเชียงใหม่ พระองค์ก็มีได้ กระตือรือร้นที่จะรับช้างนั้นมาสมโภชเหมือนครั้งก่อน ทรงพระสุบินและทำนายด้วยพระองค์เองว่า ช้าง นั้นไม่ใช่ช้างเผือกบริสุทธิ์⁶⁶ ซึ่งแสดงว่า ไม่ว่าช้างนั้นจะเป็นช้างเผือกจริงหรือไม่ ก็ไม่ได้ทำให้ทรง หวังไหวพระทัย หรืออีกนัยหนึ่งถึงไม่มีช้างเผือก พระบารมีของพระองค์ก็มีได้เสื่อมลงแต่อย่างใด ผลงานของพระองค์เทียบได้กับองค์จักรพรรดิราชแล้ว ดังที่ทรงรับสั่งเมื่อใกล้สวรรคตในปี พ.ศ. 2393 ว่า “ขอขັນตเสมาอาณาจักรกว้างขวาง พระเกียรติก็ปรากฏไปทั่วนานาประเทศ”⁶⁷

ตามความเชื่อในคัมภีร์ไตรภูมิโลกวิจิตรณคณานั้น จักรพรรดิราชหมายถึงมหाराชาผู้เหนือกว่า ราชาทังปวง หากกษัตริย์องค์ใดมีแก้วครบทั้ง 7 ประการ ก็เป็นที่แน่ใจได้ว่า องค์จักรพรรดิราชได้จุติขึ้น แล้ว คนสยามเชื่อกันมานานว่า ช้างเผือกเป็นสัญญาณขององค์จักรพรรดิราชเช่นเดียวกับที่ควนเป็น สัญญาณแห่งไฟ สำหรับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงไม่มีช้างเผือกคู่บารมี กระนั้นคน สยามในขณะนั้นก็รับรู้ได้ถึงพระสติปัญญาและผลงานของพระองค์ที่ดลบันดาลการทำความดีค้ำคองให้แก่ พวกเขา ไม่เว้นแม้แต่คนต่างถิ่นก็ยังได้รับความเอื้อเพื่อให้ตั้งตัวได้ ที่น่าสังเกตคือ การไม่มีช้างเผือกนี้ ไม่มีผลใดๆ ต่อความศรัทธาที่ข้าราชการบริวารและราษฎรมีต่อพระองค์ สาเหตุน่าจะเป็นเพราะโดยเนื้อแท้ แล้วคนสยามไม่ได้ยอมสยบต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ การใช้สิ่งเร้นลับมาอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ อาจ มีขึ้นเพื่อปลอบประโลมใจในบางครั้ง แต่หากพวกเขาได้ลงมือปฏิบัติจนมีผลงานเป็นที่ประจักษ์ก็ เพียงพอแล้วที่จะสลัดความกลัวในอำนาจเร้นลับได้ ดังเช่นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรง ประเมินพระองค์เองว่าเป็นจักรพรรดิราช และเป็นภายใต้กรอบแนวคิดใหม่ที่ว่า พระปรีชาสามารถ ต่างหากที่เป็นดังดวงแก้วสารพัดนึก⁶⁸

สรุป

นักปฏิบัติจะไม่นิยมอวดอ้างในความสมบูรณ์แบบ การตัดสินใจของเขาอาจผิดพลาดได้ แต่ เพราะไม่ยึดมั่นในหลักการตายตัว ไม่ว่าจะเป็หลักการของจารีตประเพณีหรือหลักการของ ความก้าวหน้าก็ตาม เพราะความยึดมั่นจะทำให้ถือทิฐิไม่ยอมรับในความบกพร่องของตนเอง ตรงกัน ข้ามการยอมรับในความไม่สมบูรณ์แบบจะช่วยให้เกิดการเรียนรู้และค้นพบวิธีแก้ปัญหาใหม่ได้โดยง่าย

⁶⁶ “คัดสำเนาพระสุบินนิมิตของสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หอสมุดแห่งชาติ, หนังสือสมุดไทย, (เอกสารคัดลอก), จ.ศ. 1209 (พ.ศ. 2390) เลขที่ 46.

⁶⁷ “พระบรมราชโองการว่าด้วยเรื่องทรงมอบราชสมบัติเมื่อใกล้สวรรคต,” หอสมุดแห่งชาติ, หนังสือสมุดไทย, (เอกสาร คัดลอก), จ.ศ. 1212 (พ.ศ. 2393) เลขที่ 34.

⁶⁸ ดู จริยา นวลนิรันดร. “พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว : องค์จักรพรรดิราชผู้ปราศจากช้างเผือก,” ศิลปวัฒนธรรม. 32.7 (พฤษภาคม 2554) : 103-119.

รวมทั้งยังไม่ต้องเป็นภาระแก่คนรุ่นหลังให้ต้องอ้างความดีงามที่อยู่นอกเหนือประสาทสัมผัสมารับรองความเก่งและความดี เพราะผลลัพธ์ของการปฏิบัติเป็นสิ่งที่จับต้องได้ สำหรับผู้ที่มีใจเป็นกลางย่อมตัดสินได้เองว่า นักปฏิบัติผู้นั้นเก่งและดีจริงหรือไม่

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ปฏิบัตินิยมเป็นปรัชญาการค้ำของพระองค์ แม้ในช่วงภาวะวิกฤติ พระองค์ก็ไม่เคยละเลยที่จะใช้วิธีการของนักปฏิบัติ ดังการประชุมผู้เกี่ยวข้องเป็นเนืองนิตย์ การคำนึงถึงผลลัพธ์อันเป็นผลประโยชน์ของราษฎรเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การแก้ปัญหาได้ตรงประเด็น กล่าวคือ เมื่อปัญหารายได้จากการส่งสินค้าออกลดลง การแก้ปัญหาจึงมุ่งไปที่การหาช่องทางใหม่ในการส่งสินค้าออก ไม่ใช่การรีดภาษีจากราษฎรและประหยัดค่าใช้จ่ายแต่อย่างใด พระองค์จึงประสบความสำเร็จในการรักษาระดับเงินคงคลัง และส่งต่อทรัพย์แผ่นดินนี้ให้แก่คนรุ่นต่อไป ความสำเร็จดังกล่าวจึงไม่อาจถูกลบล้างได้ แม้ว่าจะไม่มีช้างเผือกขนานแท้มาเสริมพระบารมีก็ตาม